



The Role of Political Culture in Political Participation: (A Case Study of Veterans, Released War Prisoners, and Martyrs' Families in Tehran)

Seyed Rahim Abolhassani 

Associate Professor, Political Science Department, University of Tehran, Tehran,
Iran. Email: abhasani@ut.ac.ir

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:

Received:
10 May 2025
Revised version
Received:
31 May 2025
Accepted:
9 June 2025
Available online:
22 June 2025

Keywords:
Political Culture,
Political Participation,
Discourse Analysis,
Power Legitimacy,
Veterans,
Martyrs' Families,
Iran.

ABSTRACT

Objective:

The Islamic Republic of Iran has relied on a religious-political identity rooted in Islamic political culture since the 1979 revolution. This identity has been particularly institutionalized among self-sacrificing groups such as martyrs, veterans, freed war prisoners, and their families, playing a vital role in legitimizing the political system. This study aims to analyze dominant discourses of political culture and their influence on political participation among the second generation of these groups in Tehran. Employing a quantitative methodology, the research surveyed 1,600 respondents using structured questionnaires and conducted statistical analyses, including correlation and variance tests. The findings reveal that participatory political culture, especially democratic and religious democratic discourses, is most prevalent. Significant relationships were found between political culture and demographic variables such as age, education, ethnicity, and employment. The study concludes that the continued legitimacy of the political system depends on fostering conscious political participation among the new generation of veterans, which in turn requires a redefinition of legitimacy mechanisms compatible with their evolving cultural and generational contexts.

* **Cite this article:** Abolhassani, Seyed Rahim (2025). "The Role of Political Culture in Political Participation: A Case Study of Veterans, Released War Prisoners, and Martyrs' Families in Tehran", *Fasl'nāmeḥ-ye siyāsat (Politics Quarterly)* 55, (2): 309-344, DOI: <https://doi.org/10.22059/JPQ.2025.396453.1008374>



© The Author(s).

Publisher: University of Tehran Press.

<https://doi.org/10.22059/JPQ.2025.396453.1008374>

Introduction

Political participation is a key indicator of political development and state legitimacy. In ideologically-based systems, legitimacy depends not only on institutional performance but also on cultural and identity bonds between the state and society. Declining participation, especially among previously loyal groups, signals a possible rupture in foundational legitimacy. In Iran, martyrs' and veterans' families have long symbolized revolutionary political culture. However, generational shifts and social changes have altered the political attitudes of their children, requiring closer examination. Political culture, defined as beliefs and values about politics and authority, varies across democratic and authoritarian discourses. The current generation of veterans' descendants has been exposed to diverse sociopolitical influences, potentially redefining their political identity. Thus, this study seeks to determine the dominant political culture among them and assess whether it aligns more closely with democratic or authoritarian paradigms. Understanding how these discourses shape participation is essential for informed cultural and political policy-making.

Methodology

This study employs a quantitative research design to explore the relationship between political culture and political participation. The concepts were operationalized through measurable indicators, and a structured questionnaire was developed covering multiple dimensions of political culture and participation. A stratified sampling method was used to ensure demographic representation across 14 municipal districts in Tehran. The final sample consisted of 1,600 individuals from martyrs' and veterans' families, selected based on Cochran's formula for confidence level and error margin. Data were collected via in-person surveys at Veterans Foundations and analyzed using statistical methods to test correlations between variables. The quantitative approach ensured measurement accuracy and generalizability of findings across the target population.

Findings

The study identifies democratic political culture as the dominant discourse among participants, especially those with higher education and younger age. This group expressed support for participation as a civic and religious duty, but also voiced skepticism about politics' morality and efficacy. Discourses of democracy and religious democracy gained the highest support, while authoritarian and purely religious rule had limited appeal. Variables such as age, education level, ethnicity, marital status, and employment significantly influenced both political culture and forms of participation. Political engagement manifested in diverse ways—from media consumption and discussions to electoral participation and interaction with officials. Democratic discourse correlated positively with higher levels and more diverse forms of participation. However, a notable segment viewed politics as ineffective or unethical, posing risks for future participation. Generational analysis revealed that older respondents aligned more with duty-based participation, while the youth displayed both critical distance and willingness for voluntary involvement. Ethnic and occupational differences further shaped patterns of political behavior and attitudes toward power and authority.

Conclusion

This study concludes that political participation among veterans' families in Iran is profoundly shaped by their underlying political culture. While the first generation of these groups demonstrated a duty-oriented and loyal engagement with the political system, the second generation exhibits different expectations grounded in evolving socio-political realities. The empirical findings highlight a marked predominance of democratic and civic-oriented discourses among younger participants. Simultaneously, there is a noticeable erosion of legitimacy for authoritarian and non-participatory forms of governance. This generational transition underscores an urgent need for the state to implement trust-building mechanisms that align with modern norms of accountability, responsiveness, and inclusivity. Negative perceptions of politics—particularly those framing it as immoral or ineffective—suggest that without structural and cultural reform, political disengagement may intensify. Sustainable political engagement in this context must therefore be grounded in internalized democratic values, critical political consciousness, and institutional reliability. Policymakers should adopt differentiated strategies sensitive to generational, ethnic, and class-based variations to effectively cultivate participatory norms. Ultimately, the preservation of political legitimacy in the Islamic Republic hinges on revitalizing an inclusive and dynamic political culture among those traditionally seen as pillars of regime support.

نقش فرهنگ سیاسی در مشارکت سیاسی

(مطالعه موردی: آزادگان، جانبازان و خانواده‌های شاهد و ایثارگر در شهر تهران)

سید رحیم ابوالحسنی *

دانشیار، علوم سیاسی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه تهران، تهران، ایران. رایانامه: abhasani@ut.ac.ir

اطلاعات مقاله

چکیده

نوع مقاله:

پژوهشی

تاریخ دریافت:

۱۴۰۴/۰۲/۲۰

تاریخ بازنگری:

۱۴۰۳/۰۳/۱۰

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۴/۰۳/۱۹

تاریخ انتشار:

۱۴۰۴/۰۴/۰۱

کلیدواژه‌ها:

فرهنگ سیاسی،
مشارکت سیاسی،
تفسیر سیاست،
مبانی قدرت،
ایثارگران،
جانبازان،
خانواده‌های شهدا.

نظام جمهوری اسلامی ایران پس از پیروزی انقلاب اسلامی به رهبری امام خمینی، بر پایه هویت دینی-سیاسی و در چارچوب فرهنگ سیاسی اسلامی استقرار یافت. این هویت به‌ویژه در میان نیروهای ایثارگر از جمله شهدا، جانبازان، آزادگان و خانواده‌های آنان، نهادینه شده و در گذر زمان به یکی از منابع مشروعیت سیاسی نظام بدل گردیده است. پژوهش حاضر با هدف تحلیل گفتمان‌های فرهنگ سیاسی و تأثیر آن‌ها بر مشارکت سیاسی فرزندان ایثارگران در شهر تهران انجام شده است. پرسش اصلی تحقیق آن است که گفتمان‌های حاکم بر فرهنگ سیاسی این گروه چیست و چه رابطه‌ای با میزان و نوع مشارکت سیاسی آنان دارد. روش پژوهش کمی و مبتنی بر پیمایش میدانی از ۱۶۰۰ نفر از اعضای خانواده‌های ایثارگر و تحلیل آماری داده‌ها با استفاده از آزمون‌های همبستگی و واریانس بوده است. یافته‌ها نشان می‌دهد که فرهنگ سیاسی مشارکت‌محور، به‌ویژه در قالب گفتمان دموکراتیک و مردم‌سالاری دینی، دارای بیشترین فراوانی است و با متغیرهای زمینه‌ای مانند سن، تحصیلات، قومیت و اشتغال ارتباط معنادار دارد. در نهایت، نتایج پژوهش بر این نکته تأکید دارد که تداوم مشروعیت نظام سیاسی در گرو تقویت مشارکت آگاهانه نسل جدید ایثارگران است و این امر مستلزم بازتعریف سازوکارهای مشروعیت‌بخش متناسب با تحولات فرهنگی و نسلی آنان می‌باشد.

* **استناد:** ابوالحسنی، سیدرحیم (۱۴۰۴). نقش فرهنگ سیاسی در مشارکت سیاسی (مطالعه موردی: آزادگان، جانبازان و خانواده‌های شاهد و ایثارگر در شهر تهران)، *فصلنامه سیاست*، ۵۵ (۲)، ۳۰۹-۳۴۴.
<http://doi.org/10.22059/JPQ.2025.396453.1008374>



© نویسندگان.

ناشر: انتشارات دانشگاه تهران.

۱. مقدمه

مشارکت سیاسی به عنوان یکی از شاخص‌های اصلی توسعه سیاسی و ثبات نظام‌های حکومتی، نقش بنیادینی در تقویت مشروعیت سیاسی و انسجام اجتماعی ایفا می‌کند. در نظام‌های سیاسی مبتنی بر ایدئولوژی، مشروعیت نه تنها به عملکرد نهادها، بلکه به پیوندهای هویتی و فرهنگی میان دولت و جامعه بستگی دارد (De Moor, 2016: 645). هرگونه افت مشارکت سیاسی، به‌ویژه در میان گروه‌هایی که پیش‌تر نقش مشروعیت‌بخش داشته‌اند، می‌تواند نشانه‌ای از گسست در بنیان‌های هویتی نظام باشد (Kern & Kölln, 2022: 999). در جمهوری اسلامی ایران، یکی از این گروه‌های کلیدی، خانواده‌های شهدا و ایثارگران هستند که در دهه‌های گذشته به عنوان نماد وفاداری به نظام و حامیان فرهنگ سیاسی انقلابی شناخته شده‌اند. با این حال، تحولات نسلی و اجتماعی در سال‌های اخیر، زمینه‌ساز تغییر در نگرش‌های سیاسی فرزندان این خانواده‌ها شده است. به‌ویژه، تغییر در فرهنگ سیاسی این نسل، می‌تواند منجر به تفاوت‌های معناداری در رفتار مشارکتی آنان گردد. این تغییرات، ضرورت بررسی دقیق نوع فرهنگ سیاسی و پیامدهای آن برای الگوهای مشارکت سیاسی در این قشر را بیش از پیش آشکار ساخته است.

فرهنگ سیاسی مفهومی کلیدی در علوم سیاسی و جامعه‌شناسی سیاسی است که به مجموعه‌ای از باورها، نگرش‌ها، ارزش‌ها و تفاسیر مردم نسبت به سیاست، قدرت، نهادهای حکومتی و مشارکت اطلاق می‌شود (Morlino, 2017: 65). این فرهنگ می‌تواند در قالب گفتمان‌های مختلفی همچون فرهنگ سیاسی دموکراتیک یا اقتدارگرا بروز یابد که هر یک شیوه‌ای خاص از تعامل شهروند با دولت را بازنمایی می‌کند. فرهنگ سیاسی دموکراتیک، بر اراده مردم، نقد قدرت، مشارکت داوطلبانه و عقلانیت سیاسی تأکید دارد، در حالی که فرهنگ اقتدارگرا مبتنی بر اطاعت، مشروعیت سلسله‌مراتبی و کناره‌گیری از نقد سیاسی است (Fateminia, 2019: 39-40). فرزندان شهدا و ایثارگران به عنوان نسل دوم فرهنگ ایثار، اکنون در محیطی متفاوت از تجربه تاریخی والدین خود اجتماعی شده‌اند؛ محیطی که در آن دسترسی به رسانه‌های آزاد، تحولات سیاسی و گفتمان‌های جدید فرهنگی، موجب بازتعریف هویت سیاسی

آنان شده است. از این رو، پرسش اساسی این پژوهش آن است که نوع فرهنگ سیاسی حاکم بر فرزندان شهدا و ایثارگران در شهر تهران چیست؟ و آیا می‌توان این فرهنگ را در چارچوب گفتمان‌های دموکراتیک یا اقتدارگرا تحلیل کرد؟

تحلیل فرهنگ سیاسی در سطح گفتمانی، مستلزم شناسایی «دال‌های مرکزی»، «مفاهیم بنیادین» و «نظام‌های معنایی» حاکم بر ذهنیت سیاسی پاسخ‌گویان است. در این چارچوب، گفتمان دموکراتیک بر مفاهیمی چون مشارکت آگاهانه، حق نقد، پاسخ‌گویی حاکمیت و مشروعیت مبتنی بر اراده عمومی استوار است، در حالی که گفتمان اقتدارگرا دال‌هایی نظیر اطاعت، مشروعیت دینی یا کاریزماتیک، و پذیرش نابرابری قدرت را برجسته می‌سازد. بنابراین، پرسش دیگر آن است که مؤلفه‌ها و دال‌های معرف هر یک از این گفتمان‌ها در ذهن فرزندان ایثارگران چگونه بازنمایی می‌شود؟ بر این اساس، لازم است که پژوهش حاضر، با بهره‌گیری از روش‌شناسی پیمایشی و تحلیل آماری، ابتدا به شناسایی شاخص‌ها و مؤلفه‌های گفتمان دموکراتیک و اقتدارگرا در فرهنگ سیاسی این گروه بپردازد و سپس میزان فراوانی و توزیع هر یک از این گفتمان‌ها را در جامعه آماری مورد نظر تحلیل کند. همچنین در گام بعدی، می‌بایست رابطه میان نوع گفتمان سیاسی (دموکراتیک یا اقتدارگرا) با میزان و اشکال مشارکت سیاسی فرزندان شهدا و ایثارگران بررسی گردد.

مشارکت سیاسی خود دارای سطوح گوناگونی است، از پیگیری اخبار و گفت‌وگوی سیاسی تا رأی‌دادن، عضویت در احزاب، مطالبه‌گری مدنی و حتی مشارکت در اعتراضات. مطالعات پیشین نشان داده‌اند که افراد دارای فرهنگ سیاسی دموکراتیک، نه تنها تمایل بیشتری به مشارکت دارند، بلکه شیوه مشارکت آنان نیز فعال‌تر، آگاهانه‌تر و متنوع‌تر است (Weinschenk et al., 2021: 1). در مقابل، فرهنگ‌های اقتدارگرا یا اطاعت‌محور، غالباً به مشارکت فرمایشی یا صرفاً انتخاباتی محدود می‌شوند. در این میان، تحلیل دقیق رابطه میان نوع گفتمان سیاسی و رفتارهای مشارکتی، می‌تواند به شفاف‌سازی الگوهای کنش سیاسی در نسل دوم ایثارگران کمک کند. از همین رو، سؤال نهایی پژوهش آن است که نوع گفتمان فرهنگی غالب در میان این نسل، چه تأثیری بر میزان و کیفیت مشارکت سیاسی آنان دارد؟ پاسخ به این پرسش‌ها، نه تنها از حیث نظری، بلکه از منظر کاربردی نیز حائز اهمیت است؛ زیرا می‌تواند زمینه‌ساز بازنگری در سیاست‌گذاری‌های فرهنگی و نهادهای جامعه‌پذیرکننده باشد.

از این رو، پژوهش حاضر در پی آن است تا با تمرکز بر جامعه آماری فرزندان شهدا و ایثارگران شهر تهران، تحلیلی عمیق از نوع فرهنگ سیاسی آنان و تأثیر این فرهنگ بر مشارکت سیاسی‌شان ارائه دهد. این پژوهش با فرض وجود رابطه معنادار میان نوع گفتمان فرهنگی و رفتارهای سیاسی، در صدد است تا با بهره‌گیری از چارچوب نظری تحلیل گفتمان و روش

پیمایشی، به شناخت دقیق‌تری از وضعیت کنونی این نسل دست یابد. چنین شناختی می‌تواند برای نظام سیاسی، در جهت بازسازی پیوندهای هویتی، ارتقاء سرمایه اجتماعی و تقویت مشارکت سیاسی آگاهانه در میان نیروهای ارزشی، اهمیت راهبردی داشته باشد. به‌ویژه در دوره‌ای که مشروعیت نظام بیش از گذشته متکی بر پاسخ‌گویی، عدالت و مشارکت مدنی شده است، آگاهی از تحولات نگرشی در میان فرزندان ایتارگران ضرورتی دوجندان دارد. از این منظر، پژوهش حاضر می‌کوشد تا تصویری واقع‌گرایانه از دینامیک‌های فرهنگی و سیاسی در یکی از مهم‌ترین گروه‌های اجتماعی جمهوری اسلامی ایران ارائه دهد؛ گروهی که استمرار مشارکت آنان، تضمین‌کننده تداوم مشروعیت سیاسی در سطحی گسترده‌تر است.

۲. پیشینه پژوهش

نگوین مین ژیانگ^۱ در مقاله‌ای با عنوان «فرهنگ سیاسی: مروری نظامند» که در سال (۲۰۲۴) منتشر شده است، به بررسی ابعاد نظری و مفهومی فرهنگ سیاسی از دیدگاه‌های مختلف می‌پردازد. وی فرهنگ سیاسی را مجموعه‌ای از نگرش‌ها، باورها، احساسات و ارزش‌های سیاسی می‌داند که در سطوح فردی، نهادی و اجتماعی تجلی می‌یابند. به اعتقاد او، فرهنگ سیاسی نقشی کلیدی در شکل‌دهی به رفتارهای سیاسی ایفا می‌کند و چارچوبی ذهنی برای کنش سیاسی افراد فراهم می‌سازد. ژیانگ با تکیه بر نظریات گابریل آلموند و لوسیان پای، تأکید می‌کند که فرهنگ سیاسی از عناصر شناختی، هیجانی و ارزشی تشکیل شده است که مشارکت یا انفعال سیاسی را تعیین می‌کنند. در این مقاله آمده است که میزان مشروعیت، اعتماد به نهادها و احساس تعلق سیاسی، همگی ریشه در نوع فرهنگ سیاسی حاکم دارند. نویسنده معتقد است که مشارکت سیاسی شهروندان تا حد زیادی متأثر از درونی‌سازی ارزش‌ها و هنجارهای سیاسی در فرآیند جامعه‌پذیری سیاسی است. در نهایت، مقاله نتیجه می‌گیرد که فهم دقیق مشارکت سیاسی بدون تحلیل پیشینی فرهنگ سیاسی ممکن نیست (Giang, 2024: 168).

محمود واثق و همکاران در مقاله‌ای با عنوان «نقش فرهنگ سیاسی در مشارکت‌های سیاسی - اجتماعی مردم ایران» که در سال ۱۴۰۳ منتشر شده است، به بررسی ارتباط میان فرهنگ سیاسی حاکم بر جامعه ایرانی و سطح مشارکت سیاسی و اجتماعی مردم پرداخته‌اند. در این پژوهش که با رویکردی تلفیقی از روش‌های کمی و کیفی انجام شده است، از ابزارهایی مانند پرسشنامه خبرگانی و مصاحبه‌های تخصصی بهره گرفته شده است. نتایج حاصل از داده‌های میدانی نشان می‌دهد که سه عامل «انگیزه‌های ملی»، «وابستگی به نظام حاکم» و

1. Nguyen Minh Giang

«نقش آفرینی سیاسی» از مهم‌ترین شاخص‌های مؤثر بر تقویت مشارکت اجتماعی مردم هستند. از سوی دیگر، عوامل مؤثر بر کاهش مشارکت نیز در قالب دو شاخص «بی‌اعتمادی سیاسی» و «عدم روحیه جمعی» مورد شناسایی قرار گرفته‌اند. نویسندگان با تحلیل این مؤلفه‌ها، تأکید دارند که فرهنگ سیاسی نقشی دوگانه در هم تقویت و هم تضعیف مشارکت سیاسی و اجتماعی ایفا می‌کند. یافته‌های مقاله بر بازه زمانی پس از جنگ تحمیلی تا سال ۱۴۰۲ متمرکز است و تلاش دارد با تکیه بر نظر کارشناسان، تبیینی دقیق از دینامیک‌های فرهنگی و سیاسی مؤثر در جامعه ایران ارائه دهد. این مقاله در قالب یک مطالعه علمی - پژوهشی در گروه جغرافیای سیاسی دانشگاه تهران تدوین شده است (Vasegh, et al. 2024: 103).

یرکبولان سایرامبای^۱ در مقاله‌ای با عنوان «فرهنگ سیاسی و مشارکت در روسیه و قزاقستان: فرهنگ مدنی جدید با چاشنی اعتراض؟» که در سال (۲۰۲۱) منتشر شده است، به بررسی انتقادی فرهنگ‌های سیاسی در این دو کشور می‌پردازد. او با مرور مطالعات پیشین، نشان می‌دهد که تحلیل‌های موجود درباره فرهنگ سیاسی روسیه و قزاقستان غالباً تأثیرپذیر از برداشت‌های کلی و گاه متناقض بوده‌اند. نویسنده بر پایه شواهد میدانی و تحولات سیاسی اخیر، به ویژه در بستر مشارکت‌های سیاسی آنالین و آفلاین، استدلال می‌کند که مدل «فرهنگ مدنی» آلموند و وربا (۱۹۶۳) فاقد بُعد مهمی به نام «اعتراض» یا «چالش‌گری» است. به باور او، این عنصر چهارم از فرهنگ سیاسی به‌ویژه در جوامع اقتدارگرایی چون روسیه و قزاقستان اهمیت بسیاری یافته و به واسطه فضای دیجیتال و جهانی‌شدن، تقویت شده است. مقاله تأکید دارد که درک کامل‌تری از فرهنگ سیاسی و الگوهای مشارکت سیاسی در این کشورها تنها با لحاظ کردن عنصر چالش‌گری در کنار فرهنگ مدنی ممکن است. یافته‌ها نشان می‌دهد که نسل جوان این کشورها با بهره‌گیری از ابزارهای نوین، فرهنگ مشارکت جدیدی را شکل داده‌اند. نویسنده معتقد است که بدون در نظر گرفتن نقش فزاینده اعتراض، تحلیل مشارکت سیاسی در این جوامع ناقص خواهد بود.

آرون سی. وینشکن^۲ و همکاران (۲۰۲۱) در مقاله‌ای با عنوان «رابطه نگرش‌های سیاسی و مشارکت سیاسی: شواهدی از دوقلوهای همسان در ایالات متحده، سوئد، آلمان و دانمارک» با بهره‌گیری از طراحی پژوهشی دوقلوهای همسان، به بررسی نقش نگرش‌های سیاسی در تبیین میزان مشارکت سیاسی پرداخته‌اند. نویسندگان با استفاده از داده‌های چهار کشور و مقایسه تفاوت‌های درون‌زوجی دوقلوها، تلاش کرده‌اند تأثیر عوامل ژنتیکی و محیطی مشترک را از رابطه میان نگرش و مشارکت سیاسی جدا کنند. یافته‌ها نشان می‌دهد که بخش قابل‌توجهی از

1. Yerkebulan Sairambay

2. Aaron C. Weinschenk

رابطه مشاهده شده میان نگرش‌های سیاسی (مانند اثربخشی، علاقه و آگاهی سیاسی) و رفتار مشارکتی، حاصل زمینه‌های خانوادگی و تربیتی مشابه است. این نتایج، چالش مهمی در برابر دیدگاه‌های علی‌نگر سنتی قرار می‌دهد که نگرش‌های سیاسی را علت مستقیم مشارکت سیاسی می‌دانند. مقاله همچنین پیامدهای نظری مهمی برای نحوه مدل‌سازی و تحلیل مشارکت سیاسی در آینده مطرح می‌کند. از منظر کاربردی نیز یافته‌ها بر ضرورت توجه به عوامل پیش‌زمینه‌ای در سیاست‌گذاری‌های افزایش مشارکت تأکید دارد. این مطالعه نمونه‌ای ممتاز از ترکیب روش‌شناسی روان‌شناسی رفتاری با مطالعات علوم سیاسی محسوب می‌شود (Weinschenk et al, 2021: 1).

یکی از منابع کلیدی در تحلیل پیوند میان فرهنگ سیاسی و مشارکت سیاسی، کتاب «فرهنگ سیاسی در ایران» نوشته رشید جعفرپور کلوری (۱۳۸۹) است که با رویکردی تحلیلی و تطبیقی، به بررسی تطور مؤلفه‌های فرهنگ سیاسی در دو دوره پهلوی دوم و جمهوری اسلامی پرداخته است. نویسنده در این کتاب با تأکید بر نقش نخبگان سیاسی در شکل‌دهی به ساختارهای قدرت، بر این نکته پافشاری دارد که فرهنگ سیاسی این نخبگان، به دلیل ویژگی‌هایی چون فردگرایی، رقابت‌گریزی و عدم گرایش به مشارکت جمعی، همواره مانع توسعه فرهنگ مشارکتی در ایران بوده است. جعفرپور کلوری معتقد است که مشارکت سیاسی یکی از شاخه‌های مهم فرهنگ سیاسی است که از زمان انقلاب مشروطه وارد گفتمان سیاسی ایران شده و پس از انقلاب اسلامی، تحت تأثیر تحولات فرهنگی و افزایش آگاهی‌های عمومی، روندی رو به رشد به خود گرفته است (Jafarpoor Kaloori, 2010: 47). در همین راستا، محمود سریع‌القلم در کتاب «عقلانیت و آینده توسعه‌یافتگی در ایران» (۱۳۸۰) با تحلیل ریشه‌های فرهنگی عدم توسعه‌یافتگی سیاسی، تأکید دارد که تغییر در فرهنگ سیاسی و شخصیتی ایرانیان شرطی اساسی برای تحقق توسعه سیاسی است. او ریشه اصلی ضعف مشارکت سیاسی را در تقدم منافع فردی بر جمعی، نبود روحیه کار گروهی، و کمبود مدارا در فرهنگ سیاسی ایرانی می‌داند و این عوامل را موانع اساسی بر سر راه دموکراسی و مشارکت پایدار تلقی می‌کند (Sariolghalam, 2001: 92).

در حوزه مقالات علمی نیز آثار متعددی به بررسی این رابطه پرداخته‌اند. مقاله «فرهنگ سیاسی و توسعه سیاسی» نوشته دال سیونگ یو (۱۳۹۵) یکی از نمونه‌های برجسته مطالعات تطبیقی در این زمینه است که به مقایسه تأثیر فرهنگ سیاسی بر مشارکت در دو کشور ایران و کره جنوبی می‌پردازد. نویسنده در این مقاله، فرهنگ سیاسی سنتی را یکی از موانع اصلی توسعه مشارکت سیاسی در هر دو کشور معرفی می‌کند و نشان می‌دهد که اقتدارگرایی، تمرکز قدرت و اطاعت‌پذیری در ساختار فرهنگی، مانع اصلی در مسیر توسعه سیاسی بوده‌اند (سیونگ یو، ۱۳۹۵: ۶۱).

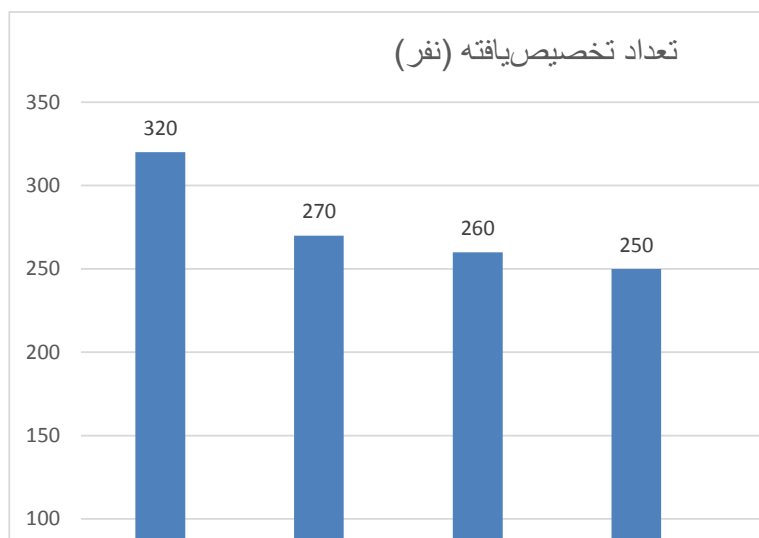
از سوی دیگر، ابراهیم مسعودنیا در مقاله‌ای با عنوان «تبیین جامعه‌شناختی بی‌تفاوتی شهروندان در حیات اجتماعی و سیاسی» به این نتیجه می‌رسد که بی‌تفاوتی سیاسی پدیده‌ای فرهنگی است که ناشی از تجربه انفعال ساختاری، احساس بی‌اثری و عدم اعتماد به سازوکارهای تصمیم‌گیری است (Masoudnia, 2009, 74). مسعودنیا تأکید دارد که جامعه‌پذیری سیاسی ناکارآمد و آموزش ناکافی درباره نقش فرد در سیاست، زمینه‌ساز گسترش این بی‌تفاوتی در جامعه شده است و باید آن را نه صرفاً یک ضعف فردی، بلکه محصولی از نظام فرهنگی و اجتماعی گسترده‌تر دانست. در ادامه این روند، علی‌اکبر امینی در مقاله «اثر فرهنگ سیاسی بر مشارکت سیاسی زنان و دانشجویان ایرانی» که در نشریه اطلاعات سیاسی-اقتصادی منتشر شده، به‌طور خاص به موانع فرهنگی مشارکت زنان پرداخته است. او در تحلیل خود بر مؤلفه‌هایی چون فرهنگ آمریت‌گرایی، فقدان مدارا، و خشونت نمادین تأکید دارد و این عناصر را از جمله موانع اصلی مشارکت فعال سیاسی زنان، به‌ویژه در محیط‌های دانشگاهی می‌داند (Amini, 2011: 53). به اعتقاد امینی، گرچه در مقاطعی مانند انقلاب مشروطه، مشارکت زنان اوج گرفته است، اما تداوم آن نیازمند تغییرات ساختاری در فرهنگ سیاسی است.

۳. روش تحقیق

در این پژوهش از روش تحقیق کمی استفاده شده است تا بتوان با دقت و انسجام آماری به تحلیل روابط میان متغیرهای فرهنگ سیاسی و مشارکت سیاسی پرداخت. این رویکرد پژوهشی امکان آن را فراهم می‌سازد تا با بهره‌گیری از ابزارهای استاندارد و مبتنی بر داده‌های عددی، فرضیه‌ها به صورت آزمون‌پذیر بررسی شوند. فرآیند تحقیق با تعریف مفاهیم نظری آغاز شده و سپس این مفاهیم به شاخص‌هایی عملیاتی تبدیل گردیدند که قابلیت سنجش تجربی دارند. برای سنجش شاخص‌ها، از گویه‌هایی بهره گرفته شد که به‌جز مواردی که ماهیت اسمی داشتند، عمدتاً قابلیت تحلیل آماری و کمی شدن را دارا بودند. طراحی گویه‌ها با رعایت اصول علمی در پرسشنامه‌نویسی و با هدف پوشش‌دهی ابعاد مختلف فرهنگ سیاسی و سطوح متنوع مشارکت سیاسی انجام شد. استفاده از روش کمی، علاوه بر افزایش دقت در اندازه‌گیری مفاهیم، امکان تحلیل استنباطی و تعمیم‌پذیری یافته‌ها به جامعه آماری را فراهم آورده است. در نهایت، این رویکرد موجب شد ابزارهای مورد استفاده از اعتبار و پایایی قابل قبولی برخوردار باشند و نتایج تحقیق بر پایه داده‌های قابل اتکا شکل گیرد.

جامعه آماری این پژوهش شامل کلیه اعضای خانواده‌های شاهد و ایثارگر ساکن شهر تهران بوده است که در این جامعه، اقشار متنوعی چون والدین، همسران، فرزندان (دختر و پسر) و خواهران و برادران شهدا و ایثارگران مورد مطالعه قرار گرفتند. هر یک از این افراد به عنوان

یک واحد آماری مجزا تلقی شد تا داده‌ها به صورت فردی و دقیق گردآوری و تحلیل شود. با توجه به پراکندگی جمعیتی و جغرافیایی این قشر در سطح شهر تهران، برای افزایش نمایندگی و کاهش خطای نمونه‌گیری، از روش نمونه‌گیری طبقه‌ای استفاده شد. ابتدا سهم هر گروه جمعیتی از کل جامعه آماری محاسبه شد و سپس تعداد نمونه متناسب با آن تعیین گردید. انتخاب نمونه‌ها از طریق مراجعه میدانی به مراکز بنیاد شهید در مناطق چهارده‌گانه تهران و در زمان‌ها و روزهای مختلف انجام شد تا تنوع زمانی و فردی رعایت گردد. اندازه نمونه با استفاده از فرمول کوکران و با فرض نبود اطلاعات دقیق از نسبت ویژگی مورد نظر ($p=0.5$)، سطح اطمینان ۹۵ درصد و خطای $m=0.05$ محاسبه شد که بر اساس آن، حجم نمونه ۱۵۳۷ نفر تعیین گردید. به‌منظور جبران خطاهای غیرنمونه‌گیری و موارد احتمالی پاسخ‌دهی ناقص، تعداد نهایی نمونه به ۱۶۰۰ نفر افزایش یافت. این طراحی نظام‌مند و دقیق در نمونه‌گیری، موجب شد یافته‌های پژوهش از اعتبار آماری بالایی برخوردار باشند و قابلیت تعمیم‌پذیری به کل جامعه هدف را داشته باشند.



۴. مبانی نظری

رهیافت تفسیرگرایی یکی از رویکردهای نظری برجسته در تبیین پیوند میان فرهنگ و کنش اجتماعی به‌شمار می‌آید که تأکید آن بر معنا و تفسیر فاعلان اجتماعی از جهان پیرامون خویش است. بر اساس این دیدگاه، کنشگران اجتماعی موجوداتی عقلانی و نماداندیش‌اند که رفتار آن‌ها تابع درک، باورها، نیازها و موقعیت‌های معنادارشان است. در واقع، افراد در کنش‌های خود صرفاً تابع محرک‌های بیرونی یا ساختارهای اجتماعی از پیش تعیین‌شده نیستند، بلکه کنش آن‌ها

مبتنی بر فهم و تفسیرشان از وضعیت اجتماعی و اهداف ذهنی‌شان است. تفسیرگرایان تأکید دارند که هر رفتار اجتماعی ریشه در نظام معانی دارد که کنشگر برای خود و دیگران قائل است. بر این اساس، درک افراد از محیط خود، انتظارات آنان، باور به توانایی‌های خویش، و چارچوب‌های ارزشی حاکم، از جمله عواملی هستند که به رفتار شکل می‌دهند. این مجموعه از درک‌ها و باورها، که در چارچوب مفهومی «پندار» قرار می‌گیرند، به منزله نظامی از معنا هستند که رفتار افراد را هدایت می‌کنند. از این‌رو، تحلیل رفتارهای اجتماعی بدون توجه به ساختارهای ذهنی فاعلان، تصویری ناقص و تقلیل‌گرایانه ارائه خواهد داد (Little, 2013: 116).

پندارها در قالب مجموعه‌ای از تصورات، ارزش‌ها، باورها و اعتقادات تعریف می‌شوند که مردم به واسطه آن‌ها به زندگی معنا می‌بخشند و رفتار خود را سازمان‌دهی می‌کنند. این پندارها، به تعبیر مک‌آیور، شامل عمیق‌ترین لایه‌های ذهنی انسان‌ها از جمله فلسفه‌های زندگی، احکام مذهبی، برداشت‌های تجربی، آرمان‌ها و نگرش‌های ارزشی هستند که در تعاملات اجتماعی بروز می‌یابند. از منظر تفسیرگرایانه، پندار نه به عنوان حقیقت مطلق، بلکه به مثابه واقعیت تجربه‌شده و زیسته توسط افراد تلقی می‌شود، چه آن باور مبتنی بر منطق عقلانی باشد و چه مبتنی بر خرافه یا پیش‌داوری. در واقع، آن چه اهمیت دارد، اثرگذاری پندار بر رفتار است، نه میزان تطابق آن با حقیقت عینی. پندارها کنشگران را در مواجهه با محیط، دیگران و خودشان هدایت می‌کنند و چارچوبی معنایی برای تصمیم‌گیری‌های اجتماعی فراهم می‌سازند. به همین دلیل، تحلیل جامعه‌شناختی کنش انسانی ناگزیر از درک پندارهایی است که در پس رفتارهای به‌ظاهر عادی یا روتین افراد قرار دارد. این پندارها در عین حال که میراث فرهنگی جامعه‌اند، محصول بازتولید مستمر در تجربه زیسته افراد نیز به شمار می‌آیند. بنابراین، فهم پندار، مدخلی برای درک فرهنگ سیاسی، اجتماعی و دینی یک جامعه محسوب می‌شود (MacIver, 1975: 7).

انسان‌ها در کنار و به موازات پندارها برای تسلط بر محیط خود و سامان‌دهی روابطشان با اشیا و افراد، به ابداع مجموعه‌ای از ابزارها، روش‌ها و مهارت‌هایی برای تحقق کنش اجتماعی می‌نمایند که به آن تکنیک می‌گوییم. تکنیک وجه عملی و اجرایی فرهنگ است و به افراد امکان می‌دهد تا به‌گونه‌ای مؤثر با طبیعت، دیگران و خود تعامل کنند. درک و به‌کارگیری تکنیک‌ها بخشی از دانش فرهنگی هر جامعه به شمار می‌رود و میزان پیشرفت تکنولوژیک نیز اغلب به‌مثابه شاخصی از توسعه فرهنگی تلقی می‌شود. تکنیک‌ها می‌توانند هم در خدمت اهداف فردی مانند افزایش بهره‌وری و تسهیل زندگی قرار گیرند و هم در راستای اهداف اجتماعی نظیر سازماندهی سیاسی، حفظ ساختار قدرت یا انتقال دانش. از این منظر، تکنیک نه تنها در جهان اشیا، بلکه در حوزه روابط انسانی نیز جاری است؛ یعنی می‌توان تکنیک‌های تعامل، اقناع، فرماندهی یا مقاومت را به‌مثابه بخشی از ظرفیت‌های فرهنگی دانست. رابطه تکنیک و پندار

دوسویه است؛ به گونه‌ای که پندارها معنا و جهت استفاده از تکنیک‌ها را تعیین می‌کنند و تکنیک‌ها به نوبه خود امکان تحقق پندارها را در عمل فراهم می‌سازند. در یک جامعه توسعه‌یافته، هماهنگی میان پندار و تکنیک از الزامات پویایی فرهنگی و کارآمدی اجتماعی به شمار می‌آید (Ibid:8).

در رویکرد جامعه‌شناختی، فرهنگ مجموعه‌ای از پندارها و تکنیک‌ها تلقی می‌شود که بنیان اصلی حیات اجتماعی و کنش انسانی را تشکیل می‌دهد. پندارها شامل ارزش‌ها، اعتقادات، نمادها و ایستارها هستند که خاستگاه و انگیزه اصلی کنش انسان را شکل می‌دهند، در حالی که تکنیک‌ها که شامل هنجارها و آگاهی‌اند، شکل و شیوه انجام کنش‌ها را تعیین می‌کنند. بر این اساس، انسان به واسطه تفسیری که از موقعیت اجتماعی دارد، اقدام به کنش می‌کند؛ یعنی هر رفتاری از معنا و اهمیت خاصی برای فاعل اجتماعی برخوردار است. کنش‌هایی چون مشارکت سیاسی، تربیت فرزند، یا تعاملات اقتصادی، از پیش در ذهن فاعل، معنا یافته‌اند و بدون وجود این معنا، وقوع آن‌ها ممکن نیست. به بیان دقیق‌تر، در ساحت اجتماعی واقعیت «عریان» وجود ندارد، بلکه همه پدیده‌ها در قالب مفاهیم فرهنگی معنا پیدا می‌کنند (Little, 2013:114). از این‌رو فرهنگ نه تنها جهت‌دهنده رفتارهاست، بلکه به جهان اجتماعی ساخت می‌دهد و موجب پیدایش جوامع متنوع با ادراک‌ها و ارزش‌های متفاوت می‌شود. در نهایت، فرهنگ چون بستر معنا ساز، مرز میان کنش آگاهانه و واکنش زیستی را تعیین می‌کند و آن را در قالب الگوهای اجتماعی جای می‌دهد.

پندار به عنوان نظام تفسیری رایج، نقشی اساسی در شکل‌دهی به تمام مناسبات و ساختارهای اجتماعی ایفا می‌کند. در واقع، روابط انسانی نه بر مبنای نیروهای زیستی، بلکه بر اساس چارچوب‌های ارزشی و فرهنگی تنظیم می‌شوند؛ برای نمونه، الگوی روابط خانوادگی، حاصل نظامی از ارزش‌گذاری درباره نقش جنسیت و والدین است. این نظام، نه تنها کنش فردی را هدایت می‌کند، بلکه کنش‌های جمعی را نیز معنا می‌بخشد و انسجام گروهی را ممکن می‌سازد. در این معنا، فرهنگ و پندار، واسطه میان انسان و طبیعت‌اند و فرد از منظر پندار خود به شناخت و مواجهه با جهان دست می‌زند (Kim et al, 2022: 1506-1508). افزون بر این، انسان به سبب زندگی در محیطی آکنده از نمادها و معانی مشترک، می‌تواند با دیگران ارتباط برقرار کرده، رفتار خود را با انتظارات اجتماعی تطبیق دهد. نمادها نه تنها ابزار درک متقابل، بلکه عامل انسجام اجتماعی‌اند و از رهگذر تعریف جهان، کنش جمعی را هماهنگ می‌سازند. به این ترتیب، فرهنگ با ایفای نقش در تبیین مفاهیم، تحریک رفتار، و توجیه منافع، چهارچوبی مشترک برای تعامل و وحدت اجتماعی فراهم می‌کند (Afrit, 2010: 55).

فرایند شکل‌گیری نظام اجتماعی از طریق استقرار و استمرار معانی مشترک در کنش‌های اجتماعی آغاز می‌شود که در ادامه به تثبیت روابط اجتماعی و ظهور عرف منتهی می‌گردد. این عرف‌ها در گذر زمان نهادینه شده و به صورت نهادهای اجتماعی پایدار در می‌آیند. هر کنش اجتماعی بسته به زمینه و هدف خود، منجر به شکل‌گیری یکی از نهادهای اجتماعی گوناگون می‌شود که ابعاد مختلف زندگی انسانی را پوشش می‌دهند (Dequech, 2009: 41-73). متفکران اجتماعی کنش‌های انسان را به نهادهایی چون اقتصادی، سیاسی، دینی، فرهنگی، خانوادگی، و نظامی تقسیم کرده‌اند که هرکدام بازتاب یکی از ابعاد اجتماعی کنش انسانی‌اند. در میان این نهادها، بعد سیاسی نقش ویژه‌ای دارد، زیرا با مفاهیمی چون قدرت، اقتدار، مشروعیت، و تصمیم‌گیری عمومی سروکار دارد. فرهنگ سیاسی نیز از همین نگاه افراد به سیاست و قدرت شکل می‌گیرد؛ نگاهی که بازتاب‌دهنده تعریف آن‌ها از ماهیت سیاست، نقش‌ها و کارکردهای قدرت، و تلقی آنان از جایگاه خود در این عرصه است (Ocasio, 2023: 3-5). تصویری که شهروندان از خود و از سیاست دارند، تعیین‌کننده نوع رفتار سیاسی آن‌ها و در نتیجه مشارکت سیاسی‌شان خواهد بود.

در این چارچوب، متفکران جامعه‌شناسی مؤلفه‌های گوناگونی را برای تبیین فرهنگ سیاسی برشمرده‌اند که هر یک به نوعی بر کنش سیاسی افراد تأثیرگذارند. در این پژوهش تنها سه مؤلفه از فرهنگ سیاسی بررسی شده و رابطه آن‌ها با مشارکت سیاسی سنجیده شده است تا ارتباط مستقیم و معنادار این ابعاد با رفتار سیاسی شهروندان آشکار شود. در کنار آن، متغیرهای پایگاهی یا زمینه‌ای نیز که در نظریه میلبرث به عنوان عوامل مؤثر بر مشارکت سیاسی معرفی شده‌اند، در این پژوهش مورد توجه قرار گرفته‌اند و هم‌زمان رابطه آن‌ها با مؤلفه‌های فرهنگ سیاسی و خود مشارکت سیاسی بررسی شده است.

مشارکت سیاسی، خود دارای سطوح و اشکال متعددی است که از فعالیت‌های نمادین و گفتاری مانند پیگیری اخبار سیاسی آغاز و تا کنش‌های ساختارشکنانه همچون تلاش برای تغییرات بنیادین نهادها امتداد می‌یابد. در پژوهش حاضر، شش مؤلفه از این طیف مشارکت‌ها مورد بررسی قرار گرفته‌اند که به ترتیب عبارت‌اند از: پیگیری اخبار سیاسی، گفتگوی سیاسی، تماس با مسئولان، مشارکت انتخاباتی، عضویت در انجمن‌ها و احزاب، و مشارکت در کنش‌های اعتراضی یا اصلاحی. تحلیل این مؤلفه‌ها در کنار فرهنگ سیاسی، امکان فهم دقیق‌تری از نحوه تکوین رفتار سیاسی در جامعه هدف را فراهم می‌سازد. در نهایت، یافته‌های حاصل از این تحلیل‌ها می‌توانند به شناخت دقیق‌تری از مسیرهای تقویت مشارکت سیاسی کمک کنند.



فرهنگ سیاسی به عنوان یکی از مفاهیم بنیادین در جامعه‌شناسی سیاسی، به مجموعه‌ای از باورها، ارزش‌ها، نگرش‌ها و ادراکات نسبت به سیاست، قدرت و نظام حکمرانی اشاره دارد که در ذهنیت جمعی یک جامعه نهادینه شده است (Morlino, 2017: 65). این فرهنگ، نحوه نگاه شهروندان به ساختار قدرت، میزان مشروعیت نهادهای سیاسی، و شیوه‌های کنش و واکنش نسبت به سیاست را شکل می‌دهد. فرهنگ سیاسی، نه تنها متأثر از عوامل تاریخی، دینی، اقتصادی و آموزشی است، بلکه از طریق فرآیند جامعه‌پذیری سیاسی به نسل‌های بعدی انتقال می‌یابد (Jafarpoor Kaloori, 2010: 47). بر اساس رویکردهای کلاسیک، می‌توان فرهنگ سیاسی را در سه تیپ اصلی مشارکتی، اطاعت‌محور و بی‌تفاوت تقسیم‌بندی کرد. فرهنگ مشارکتی مبتنی بر اعتماد، انتقاد، مطالبه‌گری و مشارکت داوطلبانه است، در حالی که در فرهنگ اطاعت‌محور، پذیرش قدرت، انفعال سیاسی و مشروعیت سنتی برجسته‌تر است (Fateminia, 2019: 40). در فرهنگ سیاسی بی‌تفاوت نیز شهروندان احساس بی‌اثری و انزوا از فرآیند سیاسی دارند. هر یک از این فرهنگ‌ها، دال‌های خاص خود را در رابطه با قدرت، مشارکت، نابرابری و مسئولیت مدنی تولید و بازتولید می‌کنند.

در تحلیل گفتمان فرهنگ سیاسی، مؤلفه‌هایی چون نوع نگاه به سیاست (وظیفه یا تهدید)، درک از مشروعیت سیاسی (دموکراتیک، دینی، اقتدارگرا، قانونی)، تفسیر از رابطه دین و سیاست، جایگاه مشارکت در نظام هنجاری افراد، و نحوه مواجهه با نهادهای قدرت از جمله شاخص‌های کلیدی محسوب می‌شوند. برای نمونه، فردی با گرایش به گفتمان دموکراتیک، سیاست را عرصه حق و مسئولیت مدنی تلقی کرده و خواهان مشارکت فعال، شفافیت و پاسخ‌گویی است، در حالی که در گفتمان اقتدارگرا، سیاست امری پیچیده و ویژه نخبگان قلمداد شده و مشارکت توده‌ها چندان مطلوب نیست (Amini, 2010: 53). همچنین نگرش افراد نسبت به اخلاقی یا غیراخلاقی بودن سیاست، میزان درونی‌سازی ارزش‌های مدنی، و جایگاه دولت در ذهنیت اجتماعی، همگی بخشی از ساختار گفتمانی فرهنگ سیاسی محسوب می‌شوند. تحلیل این مؤلفه‌ها از طریق پرسشنامه‌ها و مقیاس‌های سنجش ادراکات سیاسی، امکان‌پذیر است. در این پژوهش، سه بعد اصلی فرهنگ سیاسی شامل: «تفسیر فعالیت سیاسی»، «نگرش به مبانی قدرت»، و «نگرش به توسعه‌یافتگی کشور»، به عنوان شاخص‌های اصلی برای سنجش گفتمان‌های دموکراتیک یا اقتدارگرا در میان فرزندان ایتارگران تعریف شده‌اند.

مشارکت سیاسی به عنوان نمود عینی کنش سیاسی شهروندان، شامل مجموعه‌ای از فعالیت‌ها و رفتارهایی است که با هدف تأثیرگذاری بر تصمیم‌گیری‌های سیاسی یا فرایندهای حکمرانی انجام می‌شود. این مشارکت می‌تواند اشکال رسمی و غیررسمی، فردی یا جمعی، و داوطلبانه یا اجباری داشته باشد. در ادبیات سیاسی، مشارکت نه تنها به معنای رأی دادن در

انتخابات است، بلکه گستره‌ای وسیع‌تر از فعالیت‌های آگاهانه مانند عضویت در احزاب، شرکت در اعتراضات، پیگیری مطالبات از مسئولان، مصرف رسانه‌های سیاسی، و حتی گفت‌وگوهای سیاسی غیررسمی را دربرمی‌گیرد (Weinschenk et al., 2021). مشارکت سیاسی از حیث نظری با عواملی چون انگیزش، جامعه‌پذیری سیاسی، سرمایه اجتماعی، سطح آگاهی و فرهنگ سیاسی ارتباط مستقیم دارد. در جوامعی با سطح بالای مشارکت، دولت‌ها ناگزیر به پاسخ‌گویی، شفافیت بیشتر و تأمین خواسته‌های عمومی می‌شوند، در حالی که در جوامع با مشارکت پایین، فساد، انحصارگرایی و ناکارآمدی شدت می‌گیرد. بنابراین مشارکت سیاسی، هم نمود مشروعیت نظام و هم ابزار اصلاح آن است و باید به‌عنوان شاخصی دینامیک و متأثر از ساختارهای فرهنگی و اقتصادی تحلیل شود.

در پژوهش حاضر، برای سنجش مشارکت سیاسی فرزندان شهدا و ایثارگران، شش مؤلفه اصلی در نظر گرفته شده است که بر اساس ادبیات تخصصی، طیفی از سطوح مشارکت را در بر می‌گیرد. این مؤلفه‌ها شامل: (۱) پیگیری اخبار سیاسی، (۲) گفت‌وگو پیرامون سیاست، (۳) تماس با مسئولان، (۴) مشارکت در انتخابات، (۵) عضویت در انجمن‌ها و احزاب، و (۶) مشارکت در کنش‌های اعتراضی یا اصلاحی هستند. این تقسیم‌بندی بر اساس مطالعاتی چون واثق و همکاران (۱۴۰۳) و نیز طبقه‌بندی رفتارهای سیاسی در نظریه میلبرث صورت گرفته است. در این طبقه‌بندی، مشارکت سیاسی به‌مثابه طیفی از کنش‌ها در نظر گرفته شده که از مشارکت منفعل (مصرف اخبار) تا مشارکت فعال و ساختارشکنانه (اعتراض سیاسی) را در برمی‌گیرد. سنجش این مؤلفه‌ها امکان بررسی دقیق‌تر رابطه فرهنگ سیاسی با شیوه‌های مختلف مشارکت را فراهم می‌سازد. به بیان دیگر، تحلیل همبستگی میان نوع گفتمان فرهنگی افراد و شکل‌های گوناگون مشارکت سیاسی آنان، راهی برای تبیین رفتارهای سیاسی این گروه کلیدی در ساختار سیاسی کشور خواهد بود.

۵. یافته‌های پژوهش

این پژوهش با طرح این پرسش بنیادین آغاز شد که نوع گفتمان‌های فرهنگ سیاسی حاکم بر فرزندان شهدا و ایثارگران در شهر تهران چیست و این گفتمان‌ها چه تأثیری بر میزان و الگوی مشارکت سیاسی آنان دارند. تمرکز اصلی تحقیق بر شناسایی این مسئله است که آیا فرهنگ سیاسی این گروه بیشتر با مؤلفه‌های گفتمان دموکراتیک مطابقت دارد یا اقتدارگرا، و این امر چگونه رفتار سیاسی آن‌ها را شکل می‌دهد. در این راستا، پرسش‌های فرعی پژوهش نیز بر تحلیل دال‌های معنایی هر گفتمان، میزان فراوانی آن‌ها در جامعه هدف و رابطه معنادار میان آن‌ها با اشکال مختلف مشارکت سیاسی متمرکز شده‌اند. برای آزمون این پرسش‌ها، تعداد ۱۵۷۰

پرسشنامه میان فرزندان شهدا و ایثارگران در مناطق چهارده‌گانه بنیاد شهید شهر تهران توزیع شد و داده‌های حاصل با استفاده از آزمون‌های آماری مناسب مورد تحلیل قرار گرفت. نتایج پژوهش نشان داد که گفتمان دموکراتیک، به‌ویژه در میان گروه‌های تحصیل‌کرده‌تر و نسل جوان‌تر، فراوانی بیشتری دارد و با سطوح بالاتر مشارکت سیاسی در مؤلفه‌هایی چون گفت‌وگو، انتخابات و تماس با مسئولان همراه است.

۶. وضعیت فرهنگ سیاسی

وضعیت فرهنگ سیاسی در جامعه مورد مطالعه، یعنی فرزندان شهدا و ایثارگران شهر تهران، حاکی از تنوع و پیچیدگی چشمگیری در نگرش‌ها و تفسیرهای آنان نسبت به مفاهیم بنیادین سیاست، قدرت و مشارکت است. بیشتر پاسخ‌دهندگان، مشارکت سیاسی را نه تنها «وظیفه ملی»، «وظیفه دینی»، بلکه «مسئولیت شهروندی» تلقی کرده‌اند که نشان از نوعی درونی‌سازی چندلایه ارزش‌های مشارکتی دارد (ابعاد: وظیفه‌محوری ملی، دینی، شهروندی، الزامی‌بودن، اضطرابی‌بودن مشارکت). در عین حال، درصد قابل توجهی نیز سیاست را «بی‌نتیجه» و «غیراخلاقی» ارزیابی کرده‌اند که نشانه‌ای از نوعی بی‌اعتمادی یا سرخوردگی سیاسی در بخشی از جامعه آماری محسوب می‌شود. بررسی آماری داده‌ها نشان می‌دهد که متغیرهای زمینه‌ای مانند سن، تحصیلات، وضعیت تأهل، نوع شغل، سطح درآمد و جایگاه خانوادگی، با نوع فرهنگ سیاسی افراد و نگاه آنان به مشارکت رابطه معناداری دارند. همچنین درک پاسخ‌دهندگان از مبانی قدرت سیاسی در قالب پنج گفتمان اصلی یعنی «دموکراتیک»، «مردم‌سالاری دینی»، «قانون‌گرایی»، «اقتدارگرایی» و «حکومت اسلامی» تحلیل شد که در این میان، گرایش به گفتمان دموکراتیک و مردم‌سالاری دینی بیشترین فراوانی را داشت. این تفاوت‌های گفتمانی نیز تحت تأثیر عوامل اجتماعی همچون قومیت، میزان تحصیلات، سن و وضعیت اشتغال قرار داشته و الگوهای متنوعی از فرهنگ سیاسی را در جامعه مورد مطالعه شکل داده‌اند. در مجموع، یافته‌ها حاکی از آن است که فرهنگ سیاسی فرزندان ایثارگران، آمیزه‌ای سیال از مؤلفه‌های سنتی، دینی و مدرن است که در بستر تحولات اجتماعی معاصر، بازتولید و بازتعریف شده است.

۶.۱. تفسیر فعالیت سیاسی

یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که نگرش پاسخ‌دهندگان به مشارکت سیاسی متنوع، چندلایه و متأثر از گفتمان‌های گوناگون فرهنگی، دینی و مدرن است. نوع نگاه‌ها به مشارکت سیاسی در میان جامعه مورد مطالعه عمدتاً در قالب سه رویکرد «وظیفه‌محور»، «نقدگرایانه» و «داوطلبانه» قابل شناسایی است. نگرش وظیفه‌محور که بیشترین فراوانی را داشته، شامل سه بعد «وظیفه

ملی» (۷۶,۵٪)، «وظیفه دینی» (۷۲,۲٪) و «وظیفه شهروندی» (۶۴,۸٪) است که نشان‌دهنده وفاداری ارزشی، درونی‌سازی مسئولیت سیاسی و تداوم گفت‌وگو رسمی نظام در ذهن پاسخ‌گویان است. در مقابل، نگرش نقدگرایانه نیز سهم قابل توجهی داشته و شامل دو بعد «بی‌نتیجه بودن سیاست» (۶۲,۸٪) و «غیراخلاقی بودن آن» (۶۴,۸٪) است که نشان‌دهنده بی‌اعتمادی ساختاری، سرخوردگی از ناکارآمدی‌ها و شکاف میان ارزش‌ها و عملکردهاست. در کنار این دو رویکرد غالب، نگرش داوطلبانه نیز با تأکید بر «غیراجباری بودن مشارکت» تنها نزد ۱۲٪ از پاسخ‌گویان مشاهده شده که گرچه نسبتاً محدود است، اما نشان‌دهنده گرایش به مشارکت آگاهانه و خودخواسته در میان بخشی از جامعه است. این سه‌گانه‌ی نگرشی، بازتاب‌دهنده‌ی ترکیبی از گفتمان‌های سنتی، دینی، انتقادی و مدرن در فرهنگ سیاسی فرزندان شهدا و ایثارگران است که بسته به متغیرهایی چون سن، تحصیلات، قومیت و وضعیت اشتغال، شدت و ضعف متفاوتی یافته‌اند.

در کنار نگرش‌های مثبت، درصد بالای برداشت‌های منفی نسبت به سیاست نیز درخور توجه است. ۶۴,۸ درصد از پاسخ‌گویان سیاست را غیراخلاقی و ۶۲,۸ درصد آن را بی‌نتیجه ارزیابی کرده‌اند، که عملاً این دو مؤلفه منفی با مؤلفه «وظیفه شهروندی» هم‌وزن هستند. چنین نگرش‌هایی می‌تواند حاصل ناکارآمدی نهادهای سیاسی، فساد اداری، بی‌عدالتی و ناکامی‌های سیاست‌گذاری در سطوح مختلف باشد. تصور غیراخلاقی بودن سیاست، به ویژه در جامعه‌ای با ریشه‌های دینی و اخلاق‌محور، بسیار نگران‌کننده است و حاکی از شکاف میان ارزش‌های ادعایی نظام و عملکردهای اجرایی آن است. برداشت از سیاست به‌مثابه حوزه‌ای آلوده، می‌تواند مشارکت آگاهانه و فعال را تضعیف کرده و شهروندان را به انفعال یا رفتارهای اعتراضی سوق دهد. از سوی دیگر، بی‌نتیجه دانستن مشارکت سیاسی، درک افراد از نبود تأثیر مستقیم مشارکت آن‌ها در روند تصمیم‌گیری را نشان می‌دهد. این مسئله می‌تواند به نوعی بی‌اعتمادی ساختاری منجر شود که احیای آن تنها با اصلاحات ساختاری و تقویت پاسخ‌گویی ممکن خواهد بود.

در این میان، تنها ۱۲ درصد از پاسخ‌گویان مشارکت سیاسی را الزامی دانسته‌اند، که نشان‌دهنده گرایش قوی به داوطلبانه بودن مشارکت است. این عدد پایین، با وجود تعهد ارزشی بالا به مشارکت، حکایت از درونی بودن انگیزه‌ها و غیراجباری بودن مشارکت دارد. این نگرش داوطلبانه را می‌توان نشانه‌ای مثبت تلقی کرد، زیرا مشارکت آگاهانه و آزادانه، از مؤلفه‌های مشارکت دموکراتیک و پایدار است. البته این داده در صورتی مطلوب است که سطح مشارکت در عمل نیز بالا باشد، در غیر این صورت می‌تواند به معنای مشروعیت‌زدایی از مشارکت سیاسی تلقی شود. این یافته همچنین برای سیاست‌گذاران این پیام را دارد که با اجبار نمی‌توان مشارکت را ارتقا داد، بلکه باید بر افزایش آگاهی، انگیزه و اعتماد شهروندان تمرکز کرد. نکته مهم

اینجاست که مشارکت در فضای اجباری با مشارکت برآمده از احساس وظیفه متفاوت است و تنها دومی می‌تواند فرهنگ سیاسی مشارکتی را تقویت کند. از این منظر، رویکرد غیرالزامی اکثریت جامعه به مشارکت، فرصت‌ساز اما شکننده است.

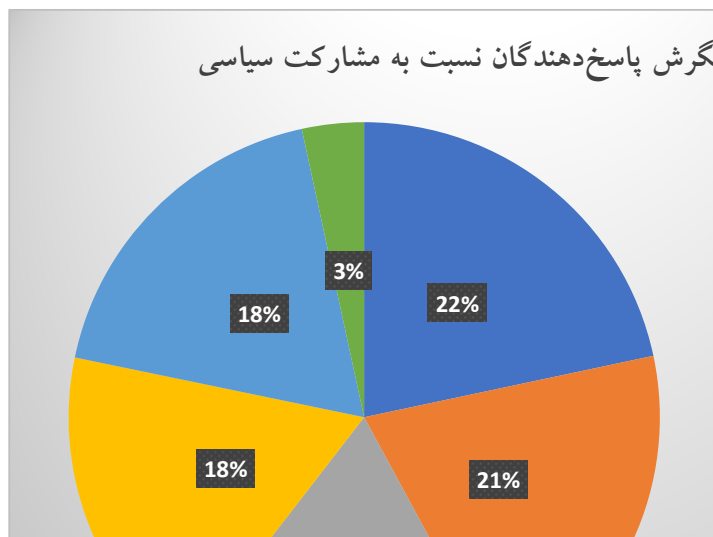
سن به عنوان متغیری کلیدی، نقشی تعیین‌کننده در تفسیر پاسخگویان از مشارکت سیاسی داشته است. افراد میان‌سال (۴۱ تا ۵۰ سال) بیشترین گرایش را به تلقی مشارکت به عنوان وظیفه ملی، دینی و مدنی نشان داده‌اند که می‌تواند ناشی از تجربه تاریخی انقلاب و جنگ و درونی‌سازی ارزش‌های انقلابی باشد. در مقابل، افراد بین ۵۱ تا ۶۰ سال که دوره‌های بعد از جنگ را تجربه کرده‌اند، بیشتر از دیگران سیاست را بی‌نتیجه، مضر و حتی غیراخلاقی دانسته‌اند. جوانان زیر ۲۰ سال نیز گرچه مشارکت نمی‌کنند، اما آن را زیان‌آور و پرهزینه تلقی می‌کنند که نشانه‌ای از ترس و بی‌اعتمادی ساختاری است. این تحلیل سنی نشان می‌دهد که تجربه زیسته و زمانه سیاسی هر نسل، نگرش آنان به مشارکت سیاسی را شکل می‌دهد. بنابراین، سیاست‌گذاری مشارکتی باید مبتنی بر تحلیل نسلی باشد و یک نسخه واحد برای همه گروه‌های سنی تجویز نکند. همچنین باید از تجارب مثبت نسل‌های میانی برای آموزش و توانمندسازی نسل جوان استفاده کرد تا از گسست نسلی در فرهنگ سیاسی پیشگیری شود. بی‌توجهی به این تمایزها ممکن است مشارکت سیاسی را در آینده با چالش‌های جدی مواجه سازد.

در بررسی تأثیر متغیر تأهل بر نگرش به سیاست، الگوی مشابهی با سن مشاهده می‌شود. متأهلان بیشتر از مجردان فعالیت سیاسی را وظیفه ملی، دینی و مدنی می‌دانند که می‌تواند ناشی از احساس مسئولیت خانوادگی، وابستگی اقتصادی به نظام، یا دغدغه‌های معیشتی باشد. با این حال، از آنجا که در این پژوهش تفکیک دقیقی میان تأثیر سن و تأهل صورت نگرفته است، نمی‌توان با قطعیت سهم هریک را مشخص کرد. احتمال آن وجود دارد که تأهل صرفاً با سن هم‌پوشانی داشته باشد و عامل اصلی همان افزایش سن باشد. با این حال، نمی‌توان از این فرض غافل شد که ساختارهای خانوادگی و روابط مسئولانه در نهاد خانواده، بر نگرش مثبت نسبت به سیاست تأثیر می‌گذارند. تقویت نهاد خانواده و آموزش سیاسی درون‌خانواده‌ای می‌تواند به افزایش مشارکت سیاسی معنادار کمک کند. در عین حال، بررسی دقیق‌تر نقش تأهل در مطالعات آتی ضروری است تا سهم واقعی این متغیر مشخص شود و از تحلیل‌های سطحی پرهیز گردد.

تحصیلات نیز رابطه‌ای معکوس با نگرش مثبت نسبت به مشارکت سیاسی دارد. یافته‌ها نشان می‌دهند که افراد با تحصیلات پایین‌تر، فعالیت سیاسی را بیشتر وظیفه ملی، دینی و مدنی می‌دانند و تحصیل‌کردگان، نگاه انتقادی‌تری دارند. این امر می‌تواند به تفاوت در میزان آگاهی، تجربه‌های زیسته و سطح تحلیل مسائل سیاسی مربوط باشد. تحصیل‌کردگان به دلیل آشنایی بیشتر با کارکردهای ساختار سیاسی، ناکارآمدی‌ها را دقیق‌تر درک می‌کنند و در نتیجه

دیدگاه‌های انتقادی‌تری دارند. در نقطه مقابل، افراد حوزوی، مانند اقشار کم‌سواد، نگاهی مثبت به سیاست دارند که احتمالاً ناشی از پیوند ساختاری حوزه و نظام سیاسی است. این یافته‌ها بیانگر اهمیت آموزش سیاسی است، اما نه صرفاً افزایش سطح تحصیلات، بلکه ارتقاء سواد انتقادی، رسانه‌ای و مشارکتی در کنار آن. تنها با ارتقاء این نوع از آگاهی‌ها می‌توان مشارکت را از سطوح احساسی و وظیفه‌محور به مشارکت عقلانی و آگاهانه سوق داد.

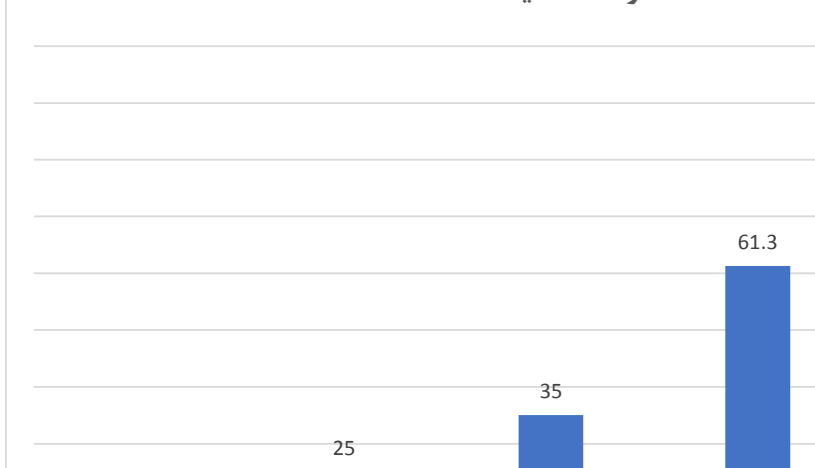
در نهایت، متغیرهایی همچون قومیت، شغل و درآمد نیز در تحلیل نگرش‌ها به مشارکت سیاسی اثرگذار بوده‌اند. اقوامی مانند لرها و ترک‌ها نگاه وظیفه‌مدار بیشتری به سیاست دارند، در حالی که عرب‌ها و طبری‌ها گرایش بیشتری به دیدگاه‌های منفی مانند بی‌نتیجه یا غیراخلاقی بودن سیاست دارند. در زمینه شغلی نیز خانه‌دارها بیشترین نگرش مثبت را دارند و دانشجویان و بازنشستگان نگرش منفی‌تری به مشارکت سیاسی ابراز کرده‌اند. درخصوص درآمد، یافته‌ها حاکی از آن است که تفاوت معناداری در نگرش مثبت دیده نمی‌شود، اما نگرش منفی در سطوح خاصی از درآمد بیشتر مشاهده شده است. این تنوع نگرشی نشان می‌دهد که فرهنگ سیاسی پدیده‌ای هم‌زمان فردی، طبقاتی، قومی و نسلی است. بنابراین تحلیل مشارکت سیاسی بدون درک لایه‌های درونی جامعه، تصویر ساده‌انگارانه‌ای از واقعیت به‌دست خواهد داد. هرچه این تحلیل‌ها دقیق‌تر و چندبعدی‌تر باشند، سیاست‌گذاری‌ها نیز مؤثرتر و بومی‌تر خواهند شد.



۶.۲. تفسیر مبنای قدرت و حاکمیت

پدر ادبیات فرهنگ سیاسی، نوع نگرش به منبع و مبنای قدرت، یکی از شاخص‌های کلیدی برای تمایز گفتمان‌های سیاسی و ارزیابی جهت‌گیری ارزشی و هویتی شهروندان محسوب می‌شود. فرهنگ سیاسی هر جامعه، به‌طور ضمنی دربردارنده تصویری خاص از مشروعیت، نقش مردم، جایگاه دین، قانون، نخبگان و ساختارهای رسمی قدرت است که در قالب گفتمان‌های مشخصی بازنمایی می‌شود. این گفتمان‌ها در واقع چارچوب‌های معنایی هستند که بر اساس آن‌ها مردم قدرت را تفسیر و درک می‌کنند و میزان مشروعیت آن را می‌سنجند. در پژوهش حاضر، پنج گفتمان اصلی مورد شناسایی و تحلیل قرار گرفته‌اند: دموکراتیک (تأکید بر رأی مردم و پاسخ‌گویی)، مردم‌سالاری دینی (ترکیب ارزش‌های دینی با اصول مردم‌سالارانه)، قانون‌گرایی (تکیه بر نظم و انضباط حقوقی)، حکومت اسلامی (تبعیت صرف از احکام شرعی در سیاست)، و اقتدارگرایی (تمرکز قدرت در دست حاکم فرهمند یا ساختارهای مطلقه). این گفتمان‌ها در فرهنگ سیاسی جامعه مورد مطالعه، بازتاب‌دهنده طیفی از گرایش‌های سنتی، مدرن، ایدئولوژیک و عقلانی‌اند که به‌نسبت متغیرهای فردی و اجتماعی متفاوت بروز می‌یابند. تحلیل ترجیحات افراد نسبت به این گفتمان‌ها، ابزاری مهم برای فهم نگرش‌های بنیادین آنان به قدرت، دولت و مشارکت است. از این‌رو، بررسی این ترجیحات نه‌تنها مکمل سنجش فرهنگ سیاسی است، بلکه یکی از محورهای اصلی تحلیل پیوند میان نگرش‌های گفتمانی و رفتار سیاسی در جامعه اِشارگر به‌شمار می‌رود.

درصد حمایت



به دست آمده تصویری روشن از ترجیحات سیاسی پاسخ‌دهندگان نسبت به گفتمان‌های مختلف مبانی قدرت در اختیار ما می‌گذارد. در این میان، گفتمان دموکراتیک با اختلافی چشمگیر، بیشترین میزان حمایت را به خود اختصاص داده و ۸۹٫۸ درصد از پاسخ‌دهندگان طرفدار آن بوده‌اند. این امر می‌تواند نشانه‌ای از تمایل عمومی به مشارکت‌پذیری، پاسخ‌گویی، و ساختارهای مبتنی بر رأی و اراده مردم باشد. جایگاه دوم متعلق به گفتمان مردم‌سالاری دینی است که ۶۱٫۳ درصد حامی دارد و بیانگر آن است که بخش زیادی از جامعه همچنان خواهان تلفیق ارزش‌های دینی با اصول مردم‌سالارانه هستند. فاصله قابل توجه میان این دو گفتمان با گفتمان‌های دیگر، مانند قانون‌گرایی (۳۵٪)، حکومت اسلامی (۲۵٪) و اقتدارگرایی (۱۷٪)، نشان‌دهنده ضعف اقبال عمومی به ساختارهای غیرمردم‌محور یا صرفاً ایدئولوژیک است. می‌توان این تمایلات را به منزله پیامی برای ساختار قدرت تلقی کرد که مشروعیت آن در گرو تقویت عناصر دموکراتیک و مشارکت‌پذیرانه است. در مجموع، نمودار منعکس‌کننده نوعی گرایش غالب به نظام‌هایی است که در آن نقش مردم در تصمیم‌گیری سیاسی، برجسته و ساختارمند باشد.

از منظر جنسیتی، یافته‌ها حاکی از آن است که تفاوت معناداری در حمایت از گفتمان‌های مختلف، به جز قانون‌گرایی، میان زنان و مردان وجود ندارد. این مسئله نشان می‌دهد که فرهنگ سیاسی در رابطه با درک از قدرت و مطلوبیت‌های ساختاری، به گونه‌ای فراگیر و نسبتاً همگون در میان دو جنس توزیع شده است. تنها در مورد گفتمان قانون‌گرایی است که تفاوت‌هایی دیده می‌شود، که می‌تواند ناشی از تفاوت در تجربه‌های حقوقی، نگرانی‌های مدنی یا جایگاه‌های اجتماعی زنان و مردان باشد. در مجموع، نبود اختلاف جنسیتی معنادار می‌تواند نشانه‌ای از هم‌گرایی فکری در سطوح کلان باشد، هرچند بررسی دقیق‌تر و ترکیبی با سایر متغیرها (مانند تحصیلات یا اشتغال) می‌تواند لایه‌های پنهان‌تری از تفاوت‌های جنسیتی را آشکار کند. همچنین این هم‌گرایی نشان می‌دهد که الگوهای فرهنگی و آموزشی در زمینه مفاهیم سیاسی نسبتاً یکدست عمل کرده‌اند. با این حال، برای تقویت مشارکت عادلانه، سیاست‌گذاران باید نسبت به تقویت حضور زنان در فرآیندهای دموکراتیک بیش از پیش توجه کنند. همسانی در گرایش لزوماً به معنای برابری در کنش و مشارکت نیست و باید با شاخص‌های دیگر نیز سنجیده شود.

متغیر سن نقش چشم‌گیری در تمایلات نسبت به گفتمان‌ها ایفا کرده است. حمایت از گفتمان دموکراتیک با افزایش سن رشد می‌کند و این می‌تواند بازتاب تجربه تاریخی نسل‌های مسن‌تر در برخورد با تحولات سیاسی باشد. افرادی که در دوره‌های پرتنش سیاسی و یا دوران تثبیت ساختارهای نوین سیاسی زیسته‌اند، بیشتر به دموکراسی به عنوان ابزاری برای ثبات، امنیت و بیان خواست عمومی باور دارند. در مقابل، حمایت از گفتمان مردم‌سالاری دینی بیشتر در بازه سنی ۶۰-۵۱ سال متمرکز است که به لحاظ نسلی، در مواجهه مستقیم با گفتمان انقلاب

اسلامی و ارزش‌های دینی شکل گرفته‌اند. نسل‌های جوان‌تر، به‌ویژه در بازه ۳۰-۲۱ سال، کمترین میزان حمایت از گفتمان مردم‌سالاری دینی را نشان داده‌اند که ممکن است ناشی از فاصله‌گیری آنان از ساختارهای سنتی و تمایل بیشتر به دموکراسی‌های سکولار باشد. این شکاف نسلی در گرایش‌های سیاسی، پیام مهمی برای تحلیل آینده مشارکت و تغییرات در ساختار قدرت دارد. درک و مدیریت این شکاف می‌تواند تضمین‌کننده پایداری سیاسی و همزیستی گفتمان‌ها در آینده باشد.

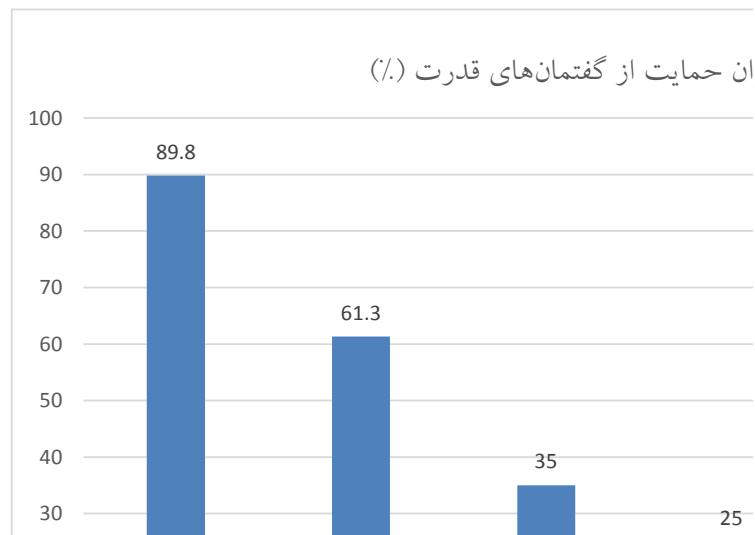
قومیت نیز به عنوان متغیری مهم، الگوهای متفاوتی از گرایش به گفتمان‌های قدرت را نشان می‌دهد. یافته‌ها بیانگر آن است که عرب‌ها بیشترین گرایش به گفتمان دموکراتیک را دارند و این امر ممکن است بازتاب‌دهنده نوعی تمایل به تأمین حقوق قومی، آزادی‌های محلی یا مقابله با حاشیه‌نشینی سیاسی باشد. در سوی دیگر، لرها بیشترین حمایت را از گفتمان مردم‌سالاری دینی دارند که می‌تواند به دلیل نزدیکی تاریخی و فرهنگی با نهادهای دینی و ساختارهای سنتی باشد. این تفاوت‌ها یادآور آن است که گرایش‌های سیاسی نه تنها تحت تأثیر عوامل فردی، بلکه در بستر فرهنگی، اجتماعی و تاریخی قومیت‌ها شکل می‌گیرند. در جامعه‌ای با تنوع قومی، شناخت دقیق این تفاوت‌ها می‌تواند به سیاست‌گذاری عادلانه و توزیع متوازن قدرت کمک کند. نادیده گرفتن این تفاوت‌ها می‌تواند منجر به نارضایتی و کاهش مشارکت سیاسی در میان برخی گروه‌ها شود. بنابراین، توسعه رویکردهای بین فرهنگی و گفت‌وگو محور می‌تواند نقش مهمی در تقویت وفاق ملی ایفا کند. قومیت‌ها نباید به عنوان تهدید، بلکه به عنوان فرصت در سیاست مشارکتی دیده شوند.

در بعد تحصیلات، حمایت از گفتمان دموکراتیک رابطه‌ای مستقیم با سطح تحصیلات دارد، به‌گونه‌ای که دارندگان مدرک دکتری بالاترین درصد حامیان این گفتمان را تشکیل می‌دهند. این یافته با تئوری‌های موجود در حوزه جامعه‌شناسی سیاسی همخوانی دارد که افزایش تحصیلات را با تمایل به ارزش‌های مشارکتی، عقلانیت سیاسی، و آزادی‌های مدنی مرتبط می‌دانند. در مقابل، افراد حوزوی کمترین میزان حمایت از دموکراسی را داشته‌اند که این امر می‌تواند ناشی از تلقی انتقادی آنان نسبت به الگوهای غربی حکومت باشد. نکته جالب این است که همین گروه حوزوی، بیشترین میزان حمایت از گفتمان مردم‌سالاری دینی را نشان داده‌اند که با جایگاه و آموزه‌های ایدئولوژیک آن‌ها هم‌راستاست. دارندگان تحصیلات کارشناسی ارشد نیز کمترین علاقه را به مردم‌سالاری دینی نشان داده‌اند، که ممکن است به واسطه درک ترکیبی و دوگانه آنان از مفاهیم سنتی و مدرن باشد. در خصوص گفتمان حکومت اسلامی، بیشترین حمایت از سوی افراد دارای تحصیلات ابتدایی است که این موضوع نیاز به تحلیل عمیق‌تری در خصوص رابطه سواد و ایدئولوژی دارد. این داده‌ها به روشنی نشان می‌دهند که تحصیلات بالا

الزاماً موجب گرایش به ساختارهای مشارکتی می‌شود، اما این روند تحت تأثیر عوامل فرهنگی و دینی نیز قرار دارد.

اشتغال نیز به‌عنوان متغیری اجتماعی، تفاوت‌هایی در گرایش به گفتمان‌های میانی قدرت نشان می‌دهد. خانه‌دارها، برخلاف تصور رایج، بیشترین حمایت را از هر دو گفتمان دموکراتیک و مردم‌سالاری دینی ابراز کرده‌اند که نشان می‌دهد حتی گروه‌هایی که ظاهراً از ساختار قدرت دورند، دارای بیش‌ترین سیاسی فعال‌اند. در مقابل، شاغلان بخش دولتی کمترین میزان حمایت از گفتمان دموکراتیک را نشان داده‌اند، که می‌تواند به دلیل وابستگی شغلی و منافع اقتصادی به ساختارهای اقتدارگرایانه باشد. این گروه همچنین گرایش کمتری به دگرگونی‌های ساختاری و مشارکت گسترده دارند. افراد در حال تحصیل نیز کمترین میزان حمایت از مردم‌سالاری دینی را دارند که ممکن است نشان‌دهنده نوعی فاصله‌گیری از گفتمان‌های سنتی باشد. این شکاف‌های شغلی در نگرش به سیاست، تأکیدی دوباره بر ضرورت توجه به موقعیت اجتماعی افراد در تحلیل فرهنگ سیاسی است. برای ارتقاء مشارکت سیاسی، لازم است که سیاست‌های آموزشی و رسانه‌ای متناسب با نیازهای هر قشر تدوین شود. اشتغال نه تنها منبع درآمد، بلکه شکل‌دهنده افق‌های فکری و سیاسی افراد نیز هست.

در تحلیل نهایی می‌توان گفت که نمودار حاضر تنها مجموعه‌ای از درصدها نیست، بلکه انعکاسی از جریان‌های فکری، ترجیحات ارزشی و الزامات ساختاری در جامعه ایرانی است. ترجیح بالای گفتمان دموکراتیک، پیام روشنی برای نظام سیاسی دارد مبنی بر اینکه مشروعیت و مقبولیت در آینده، در گرو نهادینه‌سازی بیشتر مشارکت سیاسی و احترام به رأی عمومی است. در عین حال، حفظ ارزش‌های دینی و بومی از مسیر مردم‌سالاری دینی نیز همچنان از اهمیت برخوردار است، به‌ویژه برای نسل‌های میانی و گروه‌های حوزوی. ضعف حمایت از گفتمان‌هایی چون اقتدارگرایی و حکومت اسلامی غیرمردم‌محور، نشان‌دهنده افول مشروعیت این رویکردها در ذهن مردم است. این داده‌ها می‌تواند پایه‌ای برای بازاندیشی در نظام تعلیم و تربیت سیاسی، اصلاح ساختارهای قدرت، و تقویت نهادهای مدنی باشد. هر گفتمان اگر بخواهد در آینده باقی بماند، باید بتواند خود را با خواسته‌ها، ادراکات و ارزش‌های مردم تطبیق دهد. نمودار ذیل بالا صرفاً یک تصویر آماری نیست، بلکه نقشه‌ای از مسیرهای محتمل آینده برای نظم سیاسی کشور است.



۷. تجزیه و تحلیل: ارتباط فرهنگ سیاسی با مؤلفه‌های مشارکت سیاسی

در بررسی رابطه میان فرهنگ سیاسی و مشارکت سیاسی، تحلیل ارتباط میان مؤلفه‌های فرهنگی با سطوح مختلف کنش سیاسی شهروندان امری بنیادین و ضروری به‌نظر می‌رسد. فرهنگ سیاسی به‌مثابه نظامی از باورها، ارزش‌ها و نگرش‌ها، در تبیین انگیزش‌ها، شکل‌گیری رفتار سیاسی و چگونگی مشارکت شهروندان در فرآیندهای تصمیم‌گیری سیاسی نقشی تعیین‌کننده ایفا می‌کند. این بخش از پژوهش با هدف واکاوی تأثیر سه زیرمجموعه اصلی فرهنگ سیاسی یعنی «تفسیر سیاست»، «مبانی قدرت و حاکمیت» و «نگرش به توسعه‌یافتگی» بر مؤلفه‌های گوناگون مشارکت سیاسی همچون پیگیری اخبار سیاسی، گفتگو پیرامون سیاست، مشارکت در انتخابات و تماس با مسئولان طراحی شده است. بر این اساس، با بهره‌گیری از داده‌های پیمایشی و سنجش میزان همبستگی میان گفتمان‌های رایج در حوزه فرهنگ سیاسی با رفتارهای سیاسی رایج، تلاش شده است تا الگویی معنادار از نقش فرهنگ در تبیین مشارکت سیاسی ترسیم شود. تنوع گفتمان‌ها در نگاه شهروندان نسبت به سیاست، قدرت و توسعه، زمینه‌ای مناسب برای فهم بهتر پیچیدگی‌ها و چالش‌های کنش سیاسی در جامعه ایرانی فراهم می‌سازد.

۱.۷.۱. ارتباط میان تفسیر سیاست با مؤلفه‌های مشارکت سیاسی

رویکردهای مختلف نسبت به سیاست، یکی از عوامل کلیدی در تبیین تفاوت‌های مشاهده‌شده در رفتارهای مشارکتی افراد در جوامع سیاسی به شمار می‌روند. این رویکردها، به مثابه چارچوب‌های ذهنی، نحوه درک، ارزش‌گذاری و تعامل افراد با سیاست و نهادهای قدرت را شکل می‌دهند. در ادبیات علوم سیاسی، رویکردهایی همچون نگاه مدنی، نگاه دینی، نگاه وظیفه‌محور، نگاه انتقادی، و نگاه انفعالی، هریک بستری معنایی برای کنش یا عدم کنش سیاسی فراهم می‌آورند. افراد با رویکرد مدنی یا دموکراتیک، سیاست را عرصه مشارکت آگاهانه و حق مطالبه‌گری می‌دانند و از ابزارهای متنوعی برای تأثیرگذاری بر قدرت استفاده می‌کنند. در مقابل، رویکردهای منفی مانند بی‌اعتمادی، اضطراب‌گرایی، یا بی‌نیازی به سیاست، معمولاً با اشکال حداقلی یا غیرفعال مشارکت سیاسی همراه‌اند. بنابراین، مطالعه و سنجش این رویکردها، پیش‌نیاز ضروری در تحلیل گفتمان‌های فرهنگ سیاسی و تفسیر رفتارهای مشارکتی است. در این پژوهش، هشت رویکرد شاخص شناسایی و بررسی شده‌اند که عبارت‌اند از: هویت ملی، هویت دینی، هویت مدنی، سیاست‌گریزی از نوع غیرعقلانی دانستن سیاست، بی‌نیازی به سیاست، نگاه آسیب‌محور به سیاست، اضطرابی دانستن مشارکت، و الزامی دانستن آن.

در بررسی رابطه میان رویکردهای فوق و سطح اول مشارکت سیاسی، یعنی استفاده از برنامه‌های رسانه‌ای با محتوای سیاسی، نتایج گویای تفاوت‌های معنادار است. افراد با رویکرد مدنی بیشترین تمایل به مصرف رسانه‌ای سیاسی دارند، که نشان‌دهنده علاقه، درگیری ذهنی و آمادگی برای تحلیل سیاسی است. در مقابل، رویکرد الزامی دانستن مشارکت، که بر تکلیف‌گرایی و اطاعت تأکید دارد، هیچ رابطه معناداری با استفاده از رسانه‌ها نشان نمی‌دهد. این امر نشان می‌دهد که در نگاه تکلیف‌محور، مشارکت اغلب به کنش‌های حداقلی و نمادین محدود می‌شود و گرایش به تحلیل و فهم عمیق سیاست در آن ضعیف است. سایر رویکردها مانند هویت ملی و دینی نیز رابطه مثبت اما نه چندان قوی با مصرف رسانه‌ای نشان داده‌اند، که می‌تواند ناشی از گرایش سنتی‌تر این نگرش‌ها باشد. همچنین، افرادی با نگرش بی‌نیاز از سیاست، کمترین تمایل را به رسانه‌های سیاسی دارند که نشانه‌ای از فاصله‌گیری کامل آنان از عرصه سیاست است. به طور کلی، می‌توان نتیجه گرفت که سطح آگاهی سیاسی در بین رویکردهای مختلف، رابطه مستقیمی با میزان مشارکت رسانه‌ای دارد.

در سطح دوم مشارکت سیاسی، یعنی پیگیری اخبار سیاسی به صورت مستمر، بار دیگر رویکرد مدنی بیشترین تأثیر مثبت را نشان می‌دهد. این دسته از پاسخ‌گویان، سیاست را حوزه‌ای عمومی، قابل فهم، و نیازمند توجه می‌دانند و به همین دلیل از طریق خبر و تحلیل، در پی درک دقیق‌تر از تحولات سیاسی‌اند. رویکردهای انتقادی که سیاست را «غیراخلاقی» یا «بی‌نتیجه»

می‌دانند، همبستگی منفی با پیگیری اخبار نشان داده‌اند، زیرا این نگاه‌ها اغلب با یأس سیاسی، سرخوردگی و نوعی کناره‌گیری شناختی همراه‌اند. رویکرد دینی نیز در سطح متوسطی از همبستگی مثبت قرار دارد، که نشان‌دهنده حفظ نوعی انگیزه برای پیگیری امور سیاسی از منظر تعهد دینی است. افراد با رویکرد «اضطرار» یا «الزام» نیز در این سطح مشارکت چندان فعال نبوده‌اند و گرایش‌شان بیشتر به کنش‌های فرمی و تکلیف‌مدار محدود می‌شود. در مجموع، پیگیری اخبار به‌عنوان پایه‌ای‌ترین سطح مشارکت سیاسی، بیشترین همبستگی را با رویکرد مدنی داشته و نشان می‌دهد که درک نقدانه و عقلانی از سیاست، نخستین گام در شکل‌گیری شهروندی فعال است. لذا آموزش سواد رسانه‌ای و تقویت بینش مدنی، می‌تواند نقطه شروعی مؤثر در ارتقای مشارکت عمومی باشد.

در سطح گفت‌وگو و مذاکره سیاسی، رابطه میان رویکردها و مشارکت پیچیده‌تر می‌شود و گاه نتایج پارادوکسیکال به‌دست می‌آید. برای نمونه، جالب توجه است که پاسخ‌گویی که سیاست را «غیراخلاقی» می‌دانند، بالاترین سطح درگیری در گفت‌وگوهای سیاسی را گزارش کرده‌اند. این پدیده می‌تواند به مشارکت انتقادی یا اعتراضی منجر شود، که برخلاف انتظار، نوعی از درگیری فعال ولی منتقدانه با سیاست را منعکس می‌کند. در مقابل، افرادی با رویکرد «عدم نیاز به سیاست» یا نگاه بی‌تفاوت، مشارکت کمتری در بحث‌های سیاسی دارند و بیشتر در موضع انزوا یا کناره‌گیری قرار دارند. رویکرد هویت ملی نیز با گفت‌وگوهای سیاسی همبستگی مثبت داشته و می‌تواند نمایانگر تعهد به سرنوشت جمعی و تعلق خاطر به جامعه باشد. رویکرد دینی در این حوزه نیز مؤثر بوده، اما با شدت کمتری نسبت به هویت ملی یا مدنی. در مجموع، داده‌ها نشان می‌دهند که حتی برخی از نگرش‌های منفی می‌توانند به مشارکت منجر شوند، اما جنس این مشارکت بیشتر معترضان و کم‌اعتماد است. بنابراین، تحلیل دقیق‌تری از کیفیت و محتوای این گفت‌وگوها برای فهم بهتر دینامیک مشارکت ضروری است.

در مورد سطح مشارکت انتخاباتی، یافته‌ها نشان می‌دهد که نوع نگرش به سیاست تأثیر مستقیمی بر میزان و انگیزه رأی‌دهی دارد. در انتخابات شوراهای محلی و مدنی دارند، رویکرد هویت مدنی بیشترین همبستگی را با مشارکت نشان داده است، که کاملاً منطبق با ماهیت این نهادهاست. در انتخابات مجلس شورای اسلامی، رویکرد دینی بیشترین تأثیر را داشته، چرا که مجلس در ذهن دینداران با مشروعیت شرعی و نهادسازی دینی پیوند خورده است. در مقابل، رویکردهای «اضطراری»، «الزامی» یا «بی‌نیازی از سیاست» تأثیر چندان بر مشارکت انتخاباتی نداشته‌اند یا حتی همبستگی منفی نشان داده‌اند. این یافته‌ها تأکید می‌کنند که مشارکت انتخاباتی، به‌ویژه در انتخابات‌های محلی، نیازمند درونی‌سازی رویکردهای داوطلبانه، مدنی و عقلانی است. افراد با نگاه‌های وظیفه‌محور سنتی، ممکن است صرفاً در

سطوحی از مشارکت شرکت کنند که با گفتمان رسمی هم‌راستا باشد، اما در انتخابات‌هایی که نیاز به تصمیم‌گیری مستقل دارند، کمتر فعال‌اند. بنابراین، شناخت نگرش‌های زیرین هر رفتار انتخاباتی، می‌تواند به شناسایی مسیرهای انگیزشی متفاوت و تقویت رفتار انتخاباتی هدفمند کمک کند. این تحلیل‌ها باید مبنای طراحی سیاست‌های ترویجی در زمینه انتخابات قرار گیرند. در بالاترین سطح مشارکت، یعنی تماس با مسئولان و پیگیری مطالبات، بار دیگر رویکرد هویت مدنی نقش پررنگی ایفا کرده است. این رویکرد بر مسئولیت‌پذیری، آگاهی حقوقی و اعتماد به ساختارهای پاسخ‌گو تأکید دارد و شهروند را به‌عنوان عامل فعال در حکمرانی تعریف می‌کند. در مقابل، افرادی که سیاست را آسیب‌زا، اضطرابی یا غیرضروری تلقی می‌کنند، کمترین تمایل به تماس با مسئولان را از خود نشان داده‌اند، که نتیجه طبیعی بی‌اعتمادی یا بی‌تفاوتی آنان است. رویکردهای دینی و ملی نیز گرچه با این سطح مشارکت رابطه‌ای مثبت داشته‌اند، اما شدت آن نسبت به هویت مدنی کمتر بوده است. نکته قابل توجه آن است که رویکرد الزامی نیز در این سطح اثرگذار نبوده و نشان می‌دهد که اجبار به مشارکت، الزاماً به کنش پیگیرانه نمی‌انجامد. تماس با مسئولان، مشارکتی فعال، پرهزینه و نیازمند باور به تأثیرگذاری است و تنها رویکردهایی که سیاست را عقلانی، ضروری و قابل اصلاح می‌دانند، آن را پیگیری می‌کنند. بنابراین، تقویت نگاه مدنی و اعتمادسازی در میان شهروندان، از الزامات نهادینه‌سازی مشارکت مؤثر است. در مجموع، داده‌های پژوهش بار دیگر تأیید می‌کنند که نگرش به سیاست، جهت و عمق مشارکت را به‌طور مستقیم تعیین می‌کند و باید به‌مثابه متغیری راهبردی در سیاست‌گذاری عمومی مدنظر قرار گیرد.

۲.۷. ارتباط میان تحلیل مبانی قدرت و حاکمیت با مشارکت سیاسی

تحلیل داده‌های پژوهش نشان می‌دهد که در جامعه مورد بررسی، برداشت شهروندان از مبانی قدرت نقش مهمی در تعیین نوع و شدت مشارکت سیاسی آنان دارد. پنج گفتمان اصلی شامل دموکراتیک، مردم‌سالاری دینی، حکومت اسلامی، اقتدارگرایی و قانون‌گرایی به عنوان چارچوب‌های تفسیری شهروندان از مفهوم قدرت سیاسی، با مؤلفه‌های مختلف مشارکت سیاسی رابطه‌ای معنادار نشان داده‌اند. در بررسی نگرش نسبت به اهمیت سیاست، گفتمان دموکراتیک بالاترین ضریب همبستگی را داراست، به‌گونه‌ای که طرفداران این گفتمان، سیاست را دارای نقش محوری در اداره جامعه می‌دانند. در مقابل، گفتمان حکومت اسلامی کمترین همبستگی را در این زمینه از خود نشان داده است که می‌تواند ناشی از تلقی غیرمسئله‌مند بودن سیاست نزد برخی دینداران یا اعتماد کامل به نظم حاکم باشد. در زمینه پیگیری اخبار سیاسی نیز گفتمان دموکراتیک بار دیگر بیشترین همبستگی را دارد که گویای تمایل بالای این گروه به کسب

آگاهی سیاسی و حساسیت نسبت به تحولات روز است. در سوی دیگر، گفتمان اقتدارگرایی کمترین میزان پیگیری اخبار را نشان داده که می‌تواند ناشی از تلقی سیاست به عنوان حوزه‌ای بسته و غیرشفاف باشد. این داده‌ها نشان می‌دهند که نوع تلقی از منشأ و ماهیت قدرت، به‌طور مستقیم در انگیزه‌مندی شهروندان برای مشارکت اولیه تأثیرگذار است.

در سطوح میانی مشارکت سیاسی از جمله گفت‌وگو پیرامون سیاست، یافته‌ها حاکی از آن است که به‌طور کلی هر پنج گفتمان ضریب همبستگی پایینی با این متغیر دارند. نکته قابل تأمل این است که گفتمان‌های دموکراتیک و مردم‌سالاری دینی، علی‌رغم مشروعیت گسترده در نگاه مردم، با این مؤلفه مشارکت رابطه معناداری ندارند. این بدان معناست که حتی افرادی که طرفدار حکومت‌های پاسخ‌گو و مشارکت‌محورند، لزوماً به گفت‌وگوهای سیاسی در فضای عمومی یا خانوادگی ورود نمی‌کنند. دلایل این مسئله می‌تواند شامل ترس از تبعات اظهار نظر سیاسی، تجربه‌های منفی گذشته، یا ضعف در نهادهای سازی فرهنگ گفت‌وگوی سیاسی باشد. سایر گفتمان‌ها نیز اگرچه دارای رابطه‌ای ضعیف‌اند، اما تفاوت چشم‌گیری با این دو ندارند. ضعف در گفت‌وگوی سیاسی می‌تواند مشارکت را به سطحی فرمی و صوری محدود کند، به‌گونه‌ای که مشارکت صرفاً به رأی دادن تقلیل یابد و عمق و کیفیت تعامل سیاسی کاهش یابد. این یافته، لزوم آموزش فرهنگ گفت‌وگو، تحمل، و تمرین مدنیت را در سطوح مختلف جامعه برجسته می‌سازد.

در سطوح بالاتر مشارکت سیاسی از جمله انتخابات و عضویت در نهادهای شبه‌سیاسی، گفتمان‌ها رفتارهای متفاوتی را رقم زده‌اند. هر پنج گفتمان با مشارکت در انتخابات شوراها، مجلس و ریاست‌جمهوری رابطه‌ای معنادار داشته‌اند، اما نوع رابطه متفاوت بوده است. گفتمان دموکراتیک در انتخابات شوراها و مجلس کمترین همبستگی را نشان داده، که ممکن است ناشی از ناامیدی این گروه از عملکرد نهادهای انتخابی و فقدان سازوکارهای شفاف دموکراتیک باشد. در انتخابات ریاست‌جمهوری، گفتمان اقتدارگرایی کمترین رابطه را دارد که قابل انتظار است، چراکه تمرکز قدرت در این گفتمان، نیاز به مشارکت انتخاباتی را کاهش می‌دهد. در سطح عضویت در گروه‌های سیاسی و شبه‌سیاسی، گفتمان حکومت اسلامی بیشترین حضور را دارد، در حالی که گفتمان دموکراتیک پایین‌ترین میزان را نشان داده است. این موضوع احتمالاً به نقش نهادهایی چون بسیج برمی‌گردد که پیوندی ساختاری با گفتمان حکومت اسلامی دارند. این تفاوت‌ها نشان می‌دهد که مشارکت سیاسی در ایران به‌شدت گفتمان‌محور است و هر نوع تلقی از قدرت، رفتار متفاوتی را در سطح عمل سیاسی رقم می‌زند. برای تقویت مشارکت چندلایه و متنوع، باید به رسمیت شناختن این تنوع گفتمانی را در طراحی سیاست‌های فرهنگی و آموزشی لحاظ کرد.

۳.۷. ارتباط میان نگرش نسبت به توسعه‌یافتگی کشور و مشارکت سیاسی

در تحلیل رابطه بین نگرش نسبت به توسعه‌یافتگی کشور و مشارکت سیاسی، می‌توان گفت که برداشت شهروندان از علل توسعه یا عقب‌ماندگی، نقش بسزایی در میزان اهمیت‌دادن آنان به سیاست ایفا می‌کند. داده‌ها نشان می‌دهد که از میان شش رویکرد مطرح‌شده، تنها سه نگرش یعنی «بدبینی به مردم»، «بدبینی به مسئولان» و «رابطه دین و سیاست» با متغیر اهمیت سیاست رابطه معنادار دارند و آن هم به‌صورت معکوس. به این معنا که شهروندانی که مردم را نالایق، مسئولان را ناکارآمد یا تلفیق دین با سیاست را علت عقب‌ماندگی کشور می‌دانند، اهمیت کمتری برای سیاست قائل‌اند. این نگاه منفی به ساختار قدرت یا فرهنگ عمومی، به نوعی نوعی بی‌اعتمادی عمومی را بازتاب می‌دهد که نتیجه آن، کاهش انگیزه برای مشارکت فعال در فرآیندهای سیاسی است. در مقابل، رویکردهای «تقدیرگرایی»، «اراده‌گرایی (مسئولیت ملی)» و «بدبینی به بیگانگان» هیچ رابطه معناداری با اهمیت سیاست نشان نداده‌اند. هرچند بدبینی به بیگانگان دارای همبستگی منفی بسیار ضعیف بوده، اما از نظر آماری معنادار نیست. این یافته نشان می‌دهد که نگرش نسبت به توسعه، وقتی بر پایه ناامیدی و سرزنش درون‌زا باشد، مستقیماً مشارکت سیاسی را تضعیف می‌کند.

در گام دوم مشارکت سیاسی یعنی استفاده از برنامه‌های سیاسی رسانه‌ها، الگوی مشابهی مشاهده می‌شود. رویکردهایی که قبلاً در تحلیل اهمیت سیاست همبستگی منفی نشان داده بودند، در این سطح از کنش سیاسی نیز همین روند را دنبال می‌کنند. شهروندانی که معتقدند مردم، مسئولان یا دین عامل عقب‌ماندگی کشورند، تمایل کمتری به دنبال کردن برنامه‌های سیاسی رسانه‌ها دارند. در مقابل، افرادی با رویکرد «اراده‌گرایی» یعنی آن‌هایی که توسعه را ناشی از تلاش جمعی و مسئولیت ملی می‌دانند، بیش از دیگران از این برنامه‌ها استفاده می‌کنند. این نشان می‌دهد که باور به توانمندی ملی و تأثیرگذاری فرد، مشوقی مهم برای ورود به فضای سیاسی، حتی در سطوح اولیه مانند مصرف رسانه‌ای است. سه رویکرد دیگر یعنی «تقدیرگرایی»، «بدبینی به مسئولان» و «بدبینی به بیگانگان» با این سطح از کنش تفاوت معناداری نداشته‌اند، اگرچه همگی گرایش منفی (ولو ضعیف) به استفاده از رسانه‌های سیاسی نشان داده‌اند. این روند کلی بیانگر آن است که برداشت فرد از امکان تغییر در آینده کشور، میزان تعامل او با فضای رسانه‌ای و اطلاعاتی را نیز شکل می‌دهد.

در بررسی مشارکت سیاسی در سطوح بالاتر مانند «گفت‌وگوی سیاسی» و «همکاری با گروه‌های سیاسی»، تفاوت بیشتری میان نگرش‌ها به چشم می‌خورد. در خصوص گفت‌وگوی سیاسی، تنها دو رویکرد «مسئولیت ملی» و «بدبینی به بیگانگان» دارای رابطه معنادار هستند. با این حال، بدبینی به مردم و بدبینی به خارج رابطه‌ای منفی، هرچند ضعیف، با گفت‌وگوی سیاسی

دارند؛ درحالی که سایر نگرش‌ها، حتی اگر همبستگی داشته‌اند، فاقد تفاوت آماری معنادار بوده‌اند. این موضوع می‌تواند نشان‌دهنده نقش مهم اعتماد اجتماعی در بروز رفتارهای مشارکتی کلامی و چانه‌زنی سیاسی باشد. در سطح همکاری با گروه‌های سیاسی و شبه‌سیاسی، سه نگرش دارای رابطه معنادار بوده‌اند: مسئولیت ملی، بدبینی به مسئولان و نگرش منفی نسبت به آمیختگی دین و سیاست. بالاترین سطح مشارکت به افرادی تعلق دارد که توسعه را مسئولیت جمعی می‌دانند، چراکه آن‌ها به تغییر از طریق کنش جمعی باور دارند. در مقابل، بدبینی به مسئولان و آمیختگی دین و سیاست نیز به گونه‌ای انتقادی منجر به نوعی از مشارکت انتقادی یا جبرانی در گروه‌های غیررسمی می‌شود. این داده‌ها نشان می‌دهد که هم نگرش‌های مثبت و هم برخی نگرش‌های انتقادی می‌توانند منجر به رفتار مشارکتی شوند، به شرطی که به انگیزه‌های عملی منجر شوند. سخن پایانی اینکه رفتار انتخاباتی که نماد عینی مشارکت سیاسی در ایران است، نیز تحت تأثیر نگرش نسبت به توسعه قرار دارد. داده‌ها نشان می‌دهد که در انتخابات شوراها، سه نگرش «بدبینی ملی»، «بدبینی به مسئولان» و «نگرش منفی به آمیختگی دین با سیاست» دارای همبستگی منفی معنادار با رفتار انتخاباتی هستند. یعنی هرچه این دیدگاه‌ها تقویت شوند، تمایل به مشارکت در انتخابات کاهش می‌یابد. در انتخابات مجلس، رویکرد مسئولیت ملی رابطه‌ای مثبت و معنادار با رفتار انتخاباتی دارد، درحالی که سه رویکرد بدبینی ملی، بدبینی به مسئولان و آمیختگی دین و سیاست مجدداً دارای رابطه معکوس هستند. این الگو در انتخابات ریاست جمهوری نیز تکرار شده، با این تفاوت که تنها رویکرد مسئولیت ملی دارای رابطه معنادار مثبت است و سایر نگرش‌ها هیچ رابطه معناداری از خود نشان نمی‌دهند، گرچه همگی دارای همبستگی منفی هستند. این یافته‌ها مؤید آن است که احساس عاملیت و مسئولیت‌پذیری شهروندان کلید اصلی مشارکت انتخاباتی است، درحالی که بدبینی و نگاه انتقادی خنثی می‌تواند منجر به طرد کامل از فرآیندهای رسمی شود. بنابراین، توسعه فرهنگ مسئولیت‌پذیر و امیدآفرین، به‌ویژه از مسیر آموزش و رسانه، یکی از راهبردهای اساسی برای ارتقاء مشارکت سیاسی در سطوح انتخاباتی است.

۸. نتیجه‌گیری

این پژوهش با هدف بررسی رابطه میان فرهنگ سیاسی و مشارکت سیاسی در میان آزادگان، جانبازان و خانواده‌های شاهد و ایثارگر در شهر تهران انجام گرفته بود. در مقدمه بیان شده بود که کاهش مشارکت این گروه‌های اجتماعی، به‌عنوان ستون‌های مشروعیت و حافظان نظام، می‌تواند موجب اختلال در انسجام سیاسی گردد. تحلیل مقدماتی بر این فرض استوار بود که فرهنگ سیاسی هر فرد، چارچوبی برای ادراک او از سیاست و نحوه مشارکت در آن فراهم

می‌سازد. مسئله اصلی، تبیین تغییرات نگرشی و رفتاری در نسل‌های مختلف این قشر ایثارگر و تأثیر آن بر رفتار مشارکتی‌شان بود. در راستای پاسخ به این مسئله، مؤلفه‌هایی چون تفسیر سیاست، تحلیل مبانی قدرت، و نگرش به توسعه یافتگی مورد سنجش قرار گرفتند. پژوهش نشان داد که نگرش وظیفه‌محور به سیاست، در کنار تمایلات مشارکتی دموکراتیک، ویژگی بارز جامعه مورد مطالعه بوده است. همچنین تأکید شد که بدون بازشناسی فرهنگ سیاسی این گروه، نمی‌توان سیاست‌گذاری مؤثری برای حفظ مشارکت ایشان طراحی کرد.

تحلیل یافته‌های آماری پژوهش نشان داد که گفتمان دموکراتیک بیشترین سطح همبستگی را با مشارکت سیاسی فعال داشته است. در کنار آن، گفتمان مردم‌سالاری دینی نیز جایگاه قابل توجهی نزد پاسخگویان داشته و بازتاب‌دهنده تلاش برای تلفیق ارزش‌های دینی با مشارکت مدنی بوده است. در مقابل، گفتمان‌هایی نظیر اقتدارگرایی و حکومت اسلامی غیرمردم‌محور از حمایت اندکی برخوردار بودند، که این امر نشان‌دهنده ضعف مشروعیت این گفتمان‌ها نزد شهروندان است. همچنین متغیرهایی مانند سن، تحصیلات، قومیت و اشتغال، نقش تعیین‌کننده‌ای در ترجیحات سیاسی و سطح مشارکت افراد ایفا کرده بودند. داده‌ها تأکید کرده بودند که مشارکت سیاسی در سطوح مختلف از جمله پیگیری اخبار، گفت‌وگو، تماس با مسئولان و مشارکت انتخاباتی، تحت تأثیر مستقیم فرهنگ سیاسی است. الگوهای مشارکت بسته به نوع تفسیر فرد از سیاست و قدرت، اشکال متفاوتی به خود گرفته‌اند. در مجموع، فرهنگ سیاسی به‌مثابه متغیر مستقل، توانسته بود میزان، کیفیت و الگوی مشارکت سیاسی را در جامعه هدف تبیین کند.

در نهایت، نتایج پژوهش بر این نکته دلالت داشت که مشارکت سیاسی در میان ایثارگران صرفاً امری احساسی یا نمادین نیست، بلکه تابعی از درونی‌سازی معانی و باورهای سیاسی در فرایند جامعه‌پذیری است. اگرچه نسل‌های نخستین ایثارگران بر اساس تجربه زیسته به مشارکت وفادارانه گرایش داشتند، اما نسل‌های جدید نیازمند سازوکارهای جدید اعتمادسازی و هویت‌یابی سیاسی هستند. کاهش مشروعیت ادراک‌شده، احساس ناکارآمدی، و گسترش دیدگاه‌های منفی مانند بی‌نتیجه بودن سیاست، از جمله موانع مشارکت در این نسل بوده است. به همین دلیل، نظام سیاسی برای حفظ سرمایه اجتماعی خود، ناگزیر از بازنگری در شیوه‌های جامعه‌پذیری سیاسی و تقویت گفتمان‌های مشارکت‌محور است. نهادهای فرهنگی، رسانه‌ای و آموزشی باید در جهت نهادینه‌سازی ارزش‌های مشارکتی و ارتقاء سواد سیاسی تلاش کنند. همچنین توجه به تفاوت‌های نسلی، قومی و طبقاتی در طراحی سیاست‌ها امری اجتناب‌ناپذیر است. همان‌گونه که در مقدمه اشاره شد، استمرار مشروعیت و انسجام نظام، در گرو تداوم مشارکت آگاهانه و داوطلبانه گروه‌هایی است که خود بنیان‌گذاران و حافظان آن بوده‌اند.

تعارض منافع

نویسنده اعلام می‌کند که تعارض منافع وجود ندارد؛ و تمام مسائل اخلاق در پژوهش را که شامل پرهیز از سرقت ادبی، انتشار و یا ارسال بیش از یک بار مقاله، تکرار پژوهش دیگران، داده‌سازی یا جعل داده‌ها، منبع‌سازی و جعل منابع، رضایت ناآگاهانه سوژه یا پژوهش شونده، سوءرفتار و غیره می‌شوند، به‌طور کامل رعایت کرده است.

سیاسگزاری

نویسنده بر خود لازم می‌داند از دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران و فصلنامه وزین سیاست برای فراهم آوردن شرایط انتشار مقاله حاضر کمال تشکر و قدردانی را داشته باشد.

References

- Afrit, Andrew. (2010). Attitudes in Political Sociology (Trans. Seyed Rahim Abolhasani). Tehran: Nashr-e Mizan. [in Persian]
- Aghahosseini, Alireza, Mohammadi-Far, Nejat, & Najafi, Davood. (2013). "The Relationship between Social Capital and Political Legitimacy (Case Study: University of Isfahan)." *Social Development*, 7(3), 155–181. [in Persian]
- Amini, Ali Akbar. (2011). "The Effect of Political Culture on the Political Participation of Women and Students." *Political-Economic Information*, (283), 82–91. [in Persian]
- Bashirieh, Hossein. (2021). An Introduction to the Political Sociology of Iran: The Islamic Republic Era (11th ed.). Tehran: Negah-e Mo'aser. [in Persian]
- De Moor, J. (2016). External efficacy and political participation revisited: The role of perceived output structures for state- and non-state-oriented action forms. *Parliamentary Affairs*, 69(3), 642–662.
- Dequech, D. (2009). Institutions, social norms, and decision-theoretic norms. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 72(1), 70–78.
- Dequech, D. (2009). Institutions, social norms, and decision-theoretic norms. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 72(1), 70–78.
- Fateminia, Mohammad Ali. (2019). "A Hundred Years of Political Culture in Iran: A Meta-Analysis of Research Works from the Constitutional Revolution to the Islamic Revolution." *Strategic Studies Quarterly*, 22(86), 32–54. [in Persian]
- Giang, N. M. (2024). Political culture: A literature review. *Thu Dau Mot University Journal of Science*, 6(2), 168–178.

- Hoseinizadeh, Seyed Mohammad Ali. (2018). "A Reflection on the Foundations of Political Legitimacy." *Political Quarterly*, 48(2), 327–346. [in Persian]
- Jafarpour Kolouri, Rashid. (2010). *Political Culture in Iran*. Tehran: Islamic Revolution Document Center. [in Persian]
- Kern, A., & Kölln, A.-K. (2022). The consequences of repeatedly losing on legitimacy beliefs. *European Journal of Political Research*, 61(4), 997–1018.
- Kim, Y. J., Toh, S. M., & Baik, S. (2022). Culture Creation and Change: Making Sense of the Past to Inform Future Research Agendas. *Journal of Management*, 48(6), 1503-1547.
- Kim, Y. J., Toh, S. M., & Baik, S. (2022). Culture Creation and Change: Making Sense of the Past to Inform Future Research Agendas. *Journal of Management*, 48(6), 1503-1547.
- Little, Daniel. (2013). *Explanation in the Social Sciences* (Trans. Abdolkarim Soroush). Tehran: Nashr-e Asatir. [in Persian]
- MacIver, R.M. (1975). *Society and Government* (Trans. Ebrahim Alikani). Tehran: Institute for Translation and Publication of Books. [in Persian]
- Masoudnia, Ebrahim. (2001). "A Sociological Explanation of Citizens' Indifference in Social and Political Life." *Political-Economic Information*, (167–168), 152–165. [in Persian]
- Morlino, L. (2017). Political science: A global perspective. In D. Berg-Schlosser & B. Badie (Eds.), *Political science: A global perspective* (pp. 64–74). London, England.
- Ocasio, W. (2023). Institutions and Their Social Construction: A Cross-Level Perspective. *Organization Theory*, 4(3). 1-21
- Ocasio, W. (2023). Institutions and Their Social Construction: A Cross-Level Perspective. *Organization Theory*, 4(3). 1-21
- Sariolghalam, Mahmoud. (2001). *Rationality and the Future of Development in Iran* (3rd ed.). Tehran: Middle East Scientific Research and Strategic Studies. [in Persian]
- Seong Yoo, Dal. (1998). "Political Culture and Political Development (A Comparative Study of Korea and Iran)." *Journal of the Faculty of Law and Political Science, University of Tehran*, (40), 181–212. [in Persian]
- Vasegh, Mahmoud, Nasiri Zarghani, Arash, Naghibzadeh, Seyed Mohammad, & Shokouri Joushghan, Reza. (2024). "The Role of Political Culture in the Socio-Political Participation of the Iranian People." *Human Geography Research*, 56(4), 103–121. [in Persian]

Weinschenk, A. C., Dawes, C. T., Oskarsson, S., Klemmensen, R., & Nørgaard, A. S. (2021). The relationship between political attitudes and political participation: Evidence from monozygotic twins in the United States, Sweden, Germany, and Denmark. *Electoral Studies*, 69, 102269

COPYRIGHTS

©2023 by the University of Tehran. Published by the University of Tehran Press. This article is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0>

